

Referointi, erittelymuotti ja tekstitaidon koe

MAARIT BERG

1 Johdanto

Tarkastelen tässä artikkelissa referoinnin muotoja ja merkityksiä tekstitaidon kokeessa.¹ Äidinkielen ja kirjallisuuden tekstitaidon koe järjestettiin ensimmäisen kerran keväällä 2007, ja sitä on ehditty tutkia toistaiseksi varsin vähän (ks. kuitenkin Kouki 2009). Ylioppilastutkintolautakunta määrittelee kokeen tavoitteeksi muun muassa testata kokelaan taitoja ”eritellä – erilaisia tekstejä” ja ”tehdä havaintoja tekstin ilmaisukeinoista” (YTL 2011). Vaikka kokeisiin on sisältynyt myös tuottamistehtäviä, kuten uutinen ja vastine, valtaosa tehtävistä on ohjannut kokelaan nimenomaan erittelemään aineistoa eli yhtä (tai joskus kahta) tekstiä ja kirjoittamaan aineistotekstistä tekemistään havainnoista oman tekstin. Tällöin kokelaan tekstin ja aineistotekstin välille muodostuu erityisen kiinteä suhde, jota vielä korostetaan kokeen yleisohjeissa: ”Vastausta kirjoittaessasi voit lähteä siitä, että lukija tuntee aineiston.” Vaikka kiinteä, intensiivinen ja toisen tekstin lajiin elimellisesti kuuluva tekstienvälisyys on tavallista myös muissa lajeissa, kuten esimerkiksi kirjallisuudessa tai tekstilingvistiksessä artikkelissa, sitä ei ole suomeksi juurikaan kuvattu (ks. kuitenkin Kauppinen & Laurinen 1984).

Omassa aineistossani kiinnostavaa on vielä se, että tekstitaidon koevastaus on genrenä uusi. Tarkastelen kevään 2008² koetta (ks. Grønn, Heikkinen & Leppilähti toim. 2008: 10–20). Tuolloin genre on vasta muotoutumassa mutta koe on melko samanlainen kuin edellisenä vuonna ja vastauksista näkee, että kokeeseen on jo pitkälti osattu orientoitua. Koska tekstitaidon koe nimenomaan pyrkii vanhaan aineistoaineeseen nähden määrittelemään aineistotekstin ja kokelaan tekstin suhteen uudelleen (ks. mm. Koskela 2000; Lindholm 2001; YTL 2003; Leino 2008; Sinko 2008), on syytä tarkastella, millaisena tuo suhde realistuu kokelaiden teksteissä.

1. Kiitän Virittäjän päätoimittajaa ja kahta nimetöntä arvioijaa laadukkaasta ja tätä tekstiä monin tavoin kehittäneestä kommentoinnista ja tutkijatovereita tieteellisestä tuesta. Ylioppilastutkintolautakuntaa kiitän yhteistyöstä aineiston kanssa ja Suomen Akatemiaa tämän tutkimusprojektin rahoittamisesta.

2. Ensimmäinen koevuosi 2007 oli monin tavoin poikkeuksellinen, eivätkä kokelaat tai opettajat oikein tieneet, mitä odottaa, joten en pidä hedelmällisenä tarkastella sitä, jos haluan löytää jotakin yleislettävää. Myöhempiä koevastauksia ei tätä tutkimushanketta suunniteltaessa ole ollut saatavillakaan, koska kokeita on mahdollista päästä tutkimaan vasta vajaan kahden vuoden kuluttua tutkintokerrasta.

Tarkentaakseni tutkimuskysymystäni ja rajatakseni työtäni metodologisesti pyrin ensin kuvaamaan aineistotekstin ja kokelaan tekstin välistä suhdetta tarkastelemalla referointia, siis sitä, miten kokelaan tekstissä referoidaan aineistotekstiä. Tämä on helppo perustella määränkin avulla: koevastausten virkkeistä noin yhdeksän prosenttia³ on sellaisia, joissa ei mitenkään viitata aineistotekstiin tai lainata sitä. Referointi on yksi tekstilajipiirteistä (ks. esim. Mäntynen 2005: 258; Pietilä 1993: 353) ja tässä tapauksessa siis erittäin tärkeä, vaikkakaan kaikki virkkeet, joissa viitataan aineistotekstiin, eivät ole ainakaan ongelmattomasti referoivia.

Referoinnin muodot ja merkitykset ovat kiinnostaneet useita fennistejä (ks. esim. Penttilä 1948; Ikola 1961; Kurkkio 1978; Kuiri 1984; Koski 1985), ja uutta tutkimusta on tehty viime vuosina laajaksi artikkelikokoelmaksi asti (Kalliokoski & Haakana toim. 2005). Tekemäni tutkimus täydentää edellisiä keskittymällä nimenomaan (tiettyjen) asiatekstien väliseen referointiin. Jo pelkästään se, että referoitavaksi subjektiksi voidaan asettaa 'teksti' tai 'artikkeli', tekee osaltaan referoinnin kuvauksesta kiinnostavaa.

Tavoitteeni ovat kahtaalla. Sen lisäksi, että tarkastelen ja kuvaan tekstitaidon kokeelle tyypillisiä referoinnin tapoja, pyrin viime kädessä pääsemään tekstien välisen referoinnin kuvauksesta aineistotekstin ja kokelaan tekstin välisen suhteen kuvaukseen intertekstuaalisena suhteena. Jos mikä tahansa teksti on, niin kuin Bahtin (ks. esim. 1990) ajattelee, lukuisilta muilta omaksuttujen ajatusten ja sanojen summa ja ikään kuin loputtomasti moniääninen, kokelaan tekstin kaikkien äänien alkuperää on mahdoton jäljittää. Kun kokelaalla on kuitenkin tehtävänanto ja aineistoteksti, jota hänen tehtävänannon mukaan tulee käyttää, se osoittaa kaksi selvää lähtötekstiä, joihin kokelaan tekstiä voi suhteuttaa. Tutkimuksen lähtökohdista käsin tilanne on tavallaan yllätyksellisen yksinkertainen. Todellisuus on kuitenkin monimutkainen.

2 Aineisto, metodit ja tutkimuksen kulku

Tutkimukseni aineistona toimii kokoelma kevään 2008 tekstitaidon kokeen vastauksia. Otoksen on tehnyt ylioppilastutkintolautakunta omalla satunnaismenetelmällään, joka varmistaa, että otos on valtakunnallisesti edustava, eli mukana on kaikenlaisia vastauksia eri puolilta Suomea. Samanlaisesta otoksesta tutkimusta tekevä Päivi Valtonen on laskenut, että otos myös on edustava (ks. Valtonen, tulossa). Omaan otokseeni on sattunut kuitenkin sen verran harvoja sensoreita, että arviointia ei voi kunnolla aineiston perusteella tarkastella eikä arvioinnin tarkastelu ole ylipäätään kovin helppoa tai yksioikoista (ks. Tarnanen 2002).

Keväällä 2008 tekstitaidon kokeessa oli viisi tehtävää. Tehtävän 1 aineistoteksti oli satu, tehtävän 2 aineistoteksti runo ja tehtävän 3 aineistotekstejä molemmat mainitut kaunokirjalliset tekstit. Olen rajannut nämä pois aineistostani siksi, että aineistotekstin laji näyttää vaikuttavan referoinnin tapaan: runoa ei lainata samalla tavalla kuin kolumnia. Ylipäätään kaunokirjallisuudella voi katsoa olevan erityisiä keinoja ja re-

3. Luku on suuntaa antava: olen laskenut sen jokaisen koulun neljän ensimmäisen kokelaan perusteella.

sursseja, jotka vaikuttavat myös tapaan käsitellä niitä. Niidenkin mielestä, jotka kyseenalaistavat sanataiteen erityisen kielen, kaunokirjallisuutta luetaan eri tavoin. (Ks. esim. Searle 1979: 58–75 ja viimeaikaisista kiinnostavista puheenvuoroista Cohn 2006; Mikkonen 2006.)

Tehtävien 4 ja 5 aineistotekstit ovat ei-kaunokirjallisia. Tehtävänannot, jotka kokeilaan avuksi nimeävät myös aineistotekstin lajin, ovat seuraavat:

4. Erittele Leena Vilkan artikkelin Hirviöstä suojelukohteeksi retorisia keinoja (tekstuaalisia tehokeinoja).
5. Tutki eduskuntakysymyksen argumentaatiota: mitä tekstissä väitetään ja miten väitteitä perustellaan.

Tehtävänannot ovat sikäli samantyyppisiä, että molemmat testaavat ns. kielellä vaikuttamisen keinojen tunnistamista. Ne edustavat selvästi nykyistä maailmaa siinä mielessä, että ne tähtäävät moniääniseen tekstiin (Hiidenmaa 2004: 215). Koevastauksia on yhteensä 437;⁴ jako tehtävien kesken on melko tasainen.

Tietosuojan vuoksi en voi käyttää kokelaiden tai koulujen nimiä tai mitään sellaisia lukuja, joiden perusteella kokelaat voi tunnistaa. Olen koodannut aineiston omiin tarpeisiin; tässä artikkelissa viittaan kokelaisiin kuvitteellisella kokelasnumerolla, jonka kirjain erottelee koulut (esim. A011, B169). Esitän runsaasti esimerkkejä kokelaiden teksteistä näyttääkseni ne ainekset, joiden perusteella teen päätelmiä (ks. Rahtu 2010: 623–624), ja osoittaakseni, että samoja referointiratkaisuja esiintyy paitsi eri kokelailla myös eri kouluissa. Itse aineisto on säilytteillä ylioppilastutkintolautakunnassa, ja siihen on pääsy vain tutkimusluvan saaneilla.

Eritellessäni aineistotekstien referointia lähtökohtani on *Iso suomen kielioppi* (ISK 2004) ja siinä kuvatut referoinnin kategoriat: suora ja epäsuora esitys, joihin liittyy johtoilmaus, kuten johtolause, -sana tai -lauseke, sekä vapaa suora ja vapaa epäsuora esitys. Lähdän liikkeelle yhdyslauseista, jotka muodostuvat johtolauseesta ja referaatista⁵, ja vertailen johtolauseen ja johtolausekkeen (esim. *X:n mukaan*) käyttöä. Käsitelen myös vapaan suoran ja vapaan epäsuoran esityksen. Tavoitteenani ei kuitenkaan ole vain todistaa, että ISK:n kategoriat ovat tai eivät ole olemassa tekstitaidon kokeissakin vaan osoittaa niistä ja niiden käytöstä jotakin erityistä nimenomaan tarkastelemassani tekstilajissa ja sen suhteessa toiseen tekstiin.

Voidakseni tarkastella referointikeinoja moniäänisen tekstin rakenteina ja kuvatakseni tekstitaidon kokeelle ominaisia referoinnin keinoja käsitelen vielä johtoilmauksiin mahdollisesti laskettavaa viittausta ja kokelaan oman lauseensa osaksi upottamaa sitaattia⁶, joista viimeksi mainittu on kieliopillisestikin kiinnostava. Lopuksi tarkastelen referoinnin tehtäviä tekstitaidon kokeessa, minkä pohjaksi esittelen ensin koevastauksissa esiintyvän muotin tai skeeman, jota kutsun erittelymuotiksi. Erittelymuotti avaa näkökulman referointiin laajemmassa kontekstissa, jolloin avautuu näkymä myös tekstien väliseen suhteeseen.

4. Olen jättänyt pois aikuislukiot homogeenistaakseni aineistoa.

5. Tarkoitan referaatilla ISK:n mukaisesti selostetta (2004: § 1459), jota voitaisiin kutsua myös referaattiosaksi.

6. Tarkoitan sitaatilla referaatin erityistä muotoa, sanatarkkaa selostetta, jota voitaisiin kutsua myös lainaukseksi.

Lähtökohtani on kieliopillinen: mitä kieliopin kategorioiden avulla voi sanoa tekstistä ja kokelaiden kirjoittamisesta? Kuvaukseen tarvitsen myös retoriikan ja monenlaisen tekstintutkimuksen käsitteitä. Metodissani on vaikutteita esimerkiksi intertekstuaalisuutta tarkastelevasta kirjoittamisen tutkimuksesta (ks. esim. Bazerman 2004) ja *English for Specific Purposes* -tutkimusalasta (ks. esim. Hyland 2009). Viime kädessä tarkastelen kuitenkin tiettyjen referointikeinojen toteutumista ja merkitystä tekstissä. Arvelen käsillä olevan tutkimuksen asettuvan melko luontevasti siihen fennistiikkaan, joka sijoittuu löyhästi tekstintutkimuksen piiriin ja joka näyttää edelleen koko lailla koulukunnattomalta (ks. Mäntynen 2003: 23).

En käsittele sen kummemmin aineistotekstien kuin kokelaiden kirjoitustenkaan sisältöä, vaikka tavallaan oman kiinnostavan kulmansa muodostaakin se, mitä referoidaan. Harva kokelas esimerkiksi referoi tehtävän 5 aineistotekstin sitä osaa, jossa on enimmäkseen hallinnollista diskurssia pyyntiluvista ja kiintiöistä, kun taas lähes kaikki kertovat lasten tarvitsemista koulukyydeistä, jotka tulevat esiin tekstin yleistajuisemmassa osassa. Itäsuomalaiset poimivat tehtävän 5 aineistotekstistä Kiteen ja lampaan-kasvatuksen, pohjoissuomalaiset poronhoidon ja länsisuomalaiset Yläneen ja Mynämäen. On selvää, että referointivalinnat motivoituvat ainakin jossain määrin kirjoittajan eri identiteeteistä käsin, mutta tila ei anna myöten kuvata sitä tässä. Aina voi kuitenkin toivoa, että tämä havainto tukee jonkun muun tutkimusta.

On toinenkin ulottuvuus, jonka ulkopuolelle jättäminen tilan- ja ajankäyttösyistä on harmillista. Oman ongelmansa kirjoittajalle nimittäin muodostaa se, että aineistotekstikin on moniääninen (ks. Mäntynen 2010). Tätä äänien kerrostumista ovat kiinnostavasti kuvanneet muun muassa Shore, joka esittää eritasoiset representaatiot toistensa ympärille rakentuvina kehinä (2005: 53), ja Jaakola, joka puhuu kertojan äänestä ”ulkoisimpana äänenä” (2006: 165). En kuitenkaan paneudu tässä artikkelissa referointiin referointiin.

3 Kuvattavan määrittelyä ja kuvaamisen ongelmia

Iso suomen kielioppi (2004) määrittelee referoinnin pykälässä 1457 seuraavasti:

Referointi tarkoittaa muiden ihmisten tai puhujan itsensä aiemmin esittämän puheen, kirjoituksen tai ajatuksen sijoittamista oman tekstin osaksi niin, että oma ja lainattu ovat toisistaan erotettavissa.

ISK (2004) pitää selväpiirteisimpinä tapauksina sellaisia, joissa referoijan ääni eroaa selkeästi referoitavan äänestä vallitsevien konventioiden mukaisesti eli referoinnin keinona käytetään joko suoraa tai epäsuoraa esitystä (§ 1457–1458). Seuraavat esimerkit aineistostani havainnollistavat ISK:n kuvaamia suoran ja epäsuoran esityksen muotoja.

Suora esitys:

- (1) ”Poronhoitoalueella susien aiheuttamat vahingot vaarantavat jo koko elinkeinon tulevaisuuden” Kokoomuksen edustajat kuittaavat. (Boo4)

- (2) Helsingissä 11 päivänä tammikuuta 2007 Pertti Hemmilän/kok, Seppo Lahtelan/kok ja Petri salon/kok kirjallisessa kysymyksessä kysytään hallitukselta: ”Millaisiin toimiin hallitus aikoo ryhtyä, että susien aiheuttamat vaarat kyetään minimoimaan ja mihin toimiin hallitus aikoo ryhtyä, että EU:ssa ymmärretään Suomen susiin liittyvät suuret ongelmat ja sallitaan susien suojelun sijasta tarvittavat toimenpiteet susien aiheuttamien vahinkojen ennalta estämiseksi ja minimoimiseksi?” C156

Epäsuora esitys (aineistotekstin muotoilu: *Susien kuuluisi elää erämaaseuduilla omassa ympäristössään eikä ihmisten ilmoilla – –*):

- (3) Kirjoittaja kertoo, että susien tulisi elää erämaaseuduilla omassa ympäristössään. (A021)
- (4) Tekstissä väitetäänkin, että susien tulisi elää erämaaseuduilla kaukana ihmisistä. (G029)

Esimerkit edustavat ISK:n prototyyppeinä pitämiä referoinnin tapoja: referointi rakennetaan yhdyslauseeksi, jossa referaattia seuraa tai edeltää johtolause (2004: § 1459–1460). *Että*-partikkeli toimii referoinnissa epäsuoran esityksen merkinä (mt. § 1460). Välimerkkien käyttö tukee syntaksia: suoran esityksen tunnistaa ensivilkaisulla lainausmerkeistä (ks. myös Kalliokoski 2005: 29; Kurkkio 1978: 32–33), ja kaksoispisteelläkin on oma roolinsa – itse asiassa esimerkki 2 olisi ilman välimerkkejä epäsuora esitys, vaikka niille ei ole nähdäkseen missään annettu kieliopillista merkitystä. Suora esitys on myös sanatarkka tai liki sanatarkka lainaus aineistotekstistä.⁷ Eri kriteerit tunnistavat referaatin tai ylipäätään referoinnin muodot kuitenkin eri näkökulmista, ja näiden näkökulmien suhde ongelmallistuu tekstitaidon kokeen kaltaisissa teksteissä, joissa esiintyy myös seuraavanlaisia tapauksia:

- (5) Tämän väitteen perusteluksi tekstissä sanotaan, että ”Erityisesti itärajan tuntumassa susia vaeltaa Venäjän puolelta Suomeen paikoin suuriakin määriä.” (B001)
- (6) Kokoomuksen kolme jäsentä väittävät myös, että ”Itärajan tuntumassa useilla paikkakunnilla lapsia kuljetetaan kouluun, koska sudet liikkuvat niin lähellä asutusta”. (L026)
- (7) Artikkelissa ounastellaan, että: ”Suden muodonmuutos vihatusta ja vainotusta pedosta erämaisen metsäluontomme symbolieläimeksi on jo käynnissä.” (B031)

7. Kokelaat tekevät melko runsaasti ilmeisiä virheitä siteeratessaan aineistotekstiä. Tämä näkyy vuodesta toiseen muun muassa viittauksissa aineistotekstien kirjoittajiin: esimerkiksi Hemmilä esiintyy kokelaiden teksteissä muodoissa Hemilä, Hemiläinen, Hemminen, Heminen ja Hemelä (ks. myös Sinko 2008; Rahtu 2009). Myös sanatarkasti siteerattaessa saattaa syntyä virheitä, kuten jonkin sanan pois jääminen tai väärin kirjoittaminen. Lähtökohtani on kuitenkin, että lainausmerkkien sisällä esiintyvä referaatti pyrkii olemaan sanatarkka lainaus.

Kokelaat Bo01 ja Lo26 yhdistävät epäsuoran ja suoran esityksen piirteitä käyttämällä sekä *että*-partikkelia että lainausmerkkejä. Kokelas Bo31 merkitsee vielä johtolauseen ja referaatin rajalle kaksoispisteen. Kaikki aloittavat referaatin isolla alkukirjaimella suoran esityksen konventioiden mukaisesti. Pisteen paikka suhteessa sitaatin sulkevaan lainausmerkkiin vaihtelee. Perinteinen tulkinta olisi nähdä tässä kokelaiden sotekevan puhutun ja kirjallisen referoinnin konventiot, puheessa kun suoran ja epäsuoran esityksen välinen ero on pienempi ja *että*-partikkeli esiintyy molempien rajalla (ISK 2004: § 1465). Tätä vahvistaa se, että samankaltainen suoran ja epäsuoran esityksen jonkinlainen välimuoto esiintyy 1800-luvun itseoppineiden kirjoittajien teksteissä (Laitinen 2005: 204; ks. myös Kauppinen & Routarinne 2006: 185–186). Jos esimerkkejä katsoo hiukan viistosta, kiinnostavaksi nousee kuitenkin ennen kaikkea se, miten konjunktio ja typografia vievät tulkintaa referaatin kategoriasta eri suuntiin: lainausmerkit (ja kaksoispiste) kertovat ikään kuin suorasta esityksestä, *että* epäsuorasta.

Oman kuvauksen ongelmansa muodostaa lainausmerkkeihin sijoitettu, laveimmillaan useiden lauseiden ja niukimmillaan yksittäisen sanan mittainen aineistotekstistä lainattu tekstijakso, sitaatti, joka ei välttämättä liity johtoilmaukseen ja joka voi toimia monenlaisena syntaktisena konstituenttina kertojan lauseessa. ISK (2004) mainitsee tällaiset tapaukset pykälän 1460 alaviitteessä, jossa käsitellään lainausmerkkien sijoitumista referaatissa. Selviää, että lainausmerkein voi erottaa osan referaatista ”sanatarakaksi lainaukseksi, sitaatiksi”, jolloin sitaatti hahmottuu referaatin alakategoriaksi, kuten itsekkin olen edellä sen määritellyt. Kalliokoski nimeää samanlaisilta näyttävät, pelkin lainausmerkein referaatiksi merkityt jaksot ”sitaatinomaiseksi suoraksi esitykseksi” (2005: 25). Alkuperäisen muodon säilyttävä, lainausmerkkeihin sijoitettu referaatti onkin selvästi sitaatti, mutta entä jos siteerattavaa ainesta on esimerkiksi taivutettu? Lainausmerkit näyttävät pitkälti⁸ ratkaisevan, hahmottuuko esimerkiksi translatiivimuotoinen NP translatiivirakenteessa ylipäättään referaatiksi vai ei:⁹ *Vilka kuvaa sutta pelätyimmäksi pedoksi vs. Vilka kuvaa sutta ”pelätyimmäksi pedoksi*”. On mahdollista määrittellä molemmat lauseet referoiviksi, mutta onko siinä tapauksessa ensimmäinen epäsuoraa ja toinen suoraa esitystä? Palaan tähän upotetun referaatin yhteydessä.

3.1 Johtolauseesta ja johtolauseen verbistä tekstitaidon kokeessa

Sitaattien käytöstä nousee toinenkin referoinnin kuvauksen ongelma: mikä on johtolause? Referointia kuvattaessa on kiinnitetty paljon huomiota johtolauseeseen. Esimerkiksi johtolauseen verbiä on tutkittu paljon niin puheessa kuin kirjoituksessakin. Yksi kysymys on alati avoin: pitääkö johtolauseen verbin olla tietynlainen, jotta kyse olisi johtolauseesta, joka omalta osaltaan merkitsee itseensä liittyvän osan referaatiksi? Referointiverbeiksi mainitaan usein ns. puheaktiverbit, mutta myös toimintaa kuvaavat verbit on toisaalta moniaalla mainittu mahdollisiksi referointiverbeiksi. Ajatusten referointi on referoinnin harmaata aluetta, jossa moni määritelmä ei päde: mentaalista

8. Toki esimerkin *pelätyimmäksi pedoksi* allitteraatio on myös muotona kohosteinen, mutta se voisi yhtä lailla olla kokelaan käyttämä tehokeino ja siten hänen ”omaa ääntään”.

9. Ks. referoinnin rajankäynnistä esim. Kalliokoski 2005: 22–26.

tilaa kuvaavaa verbiä, puhumattakaan nominista, eivät kaikki ole olleet valmiita pitämään referoinnin yhtenä merkinä. Tärkeää on myös referaatin syntaktinen suhde johtolauseeseen, -ilmaukseen tai -sanaan, joita voidaan kaikkia kutsua kattokäsitteellä johtoilmaus. (Ks. esim. Penttilä 2002 [1963]: 648–649; Kuiri 1984: 45–49, 136, 153; Koski 1985: 74–75; ISK 2004: § 1476–1478; Haakana 2005: 127–142; Routarinne 2005: 95–98; Shore 2005: 49–50.)

Epäsuoran esityksen johtolauseissa esiintyvät verbit ovat tekstitaidon kokeessa useimmiten tavanomaisia kielellisen toiminnan kuvauksia. Sen sijaan sitaattit liittyvät hyvin monenlaisiin lauseisiin. Jos aineistotekstiä lainataan tai selostetaan yhdyslauseen jälkiosassa, ja yhdyslauseen ensimmäinenkin osa on lause, voisiko ensimmäistä lausetta pitää johtolauseena, varsinkin kun lauseiden väliin on sijoitettu kaksoispiste ja ensimmäinen lainausmerkki konventioiden mukaisesti? Tällaisia yhdyslauseita tarkastellessa ei kuitenkaan verbille voi asettaa kovin paljon rajoituksia, kuten seuraavat esimerkit osoittavat.

- (8) Artikkelista löytyy muitakin vastakohtia: ”Koirat kulkevat kytkettyinä, sudet jolkottavat vapaina.” (C144)
- (9) Vilkka hyödyntää Raamattua vapaasti: ”Susi rinnastuu varkaisiin ja ryöväreihin vertauksessa Jeesuksesta hyvänä paimenena.” (J001)
- (10) Vilka valmistautuu kumoamaan vastaväitteet: ”Sata vuotta sitten sutta pidettiin Suomessa yksinomaan haittaeläimenä.” (L009)
- (11) Vilkanen pyrkii vaikuttamaan lukijaan myös omilla kokemuksillaan: ”Olin hetken susi susien joukossa.” (H043)
- (12) Erilaiset kielikuvat elävöittävät tekstiä: ”Susi on jatkanut maailman valloitustaan.” (J008)

Esimerkkilauseet 9–11 voisivat olla elliptisiä siinä mielessä kuin Kuiri tarkoittaa (1984: 149–154; ks. myös Penttilä 2002 [1963]: 649)¹⁰ mutta 8 ja 12 eivät. Avoimeksi kuitenkin jää, millä ehdoilla johtolauseen puheaktiverbi voi ellipsoitua. Toinen vaihtoehto on pohtia, onko referaattia edeltävä osa varsinaisesti johtolause. Vastaan tähän sijoittaesani referointia kontekstiinsa. Perkaan kuitenkin verbirykelmää vähän ensin.

Yksi erityinen ryhmä erottuu, kun kirjoittaja lainaa toista tekstiä: aineistotekstin rakentumista kuvaavat verbit. Kun aktiivimuotoisessa johtolauseessa on (julkis)henkilöittäinen subjekti tai kun johtolause on passiivissa, teksti muuttuu metaforisesti puheeksi eikä tekstin referointi juurikaan eroa puheen referoinnista: *EY-tuomioistuim julistaa tai tekstissä sanotaan*. Kun johtolauseen subjektina sen sijaan toimii ’teksti’, verbit kuvaavat useimmiten nimenomaan tekstuaalista ”toimintaa”: teksti esimerkiksi *alkaa*,

10. Tosin Kuiri (1984: 149–154) olettaa ellipsoituneen referointiverbin ja jäljelle jääneen verbin suhteeksi *ja*-konjunktion, kun taas etenkin esimerkeissä 9 ja 11 esimerkiksi *kun* tai *koska* lienee parempi: *hyödyntää Raamattua vapaasti, kun/koska sanoo ja pyrkii vaikuttamaan – –, kun/koska sanoo*. *Kun* osoitaisi referaatin yksittäistapaukseksi tai osaksi joukkoa (Herlin 1998: 81–85) – tässä tapauksessa osaksi niitä retorisia keinoja, joilla ”Vilkanen pyrkii vaikuttamaan lukijaan”. *Koska* taas olisi selvemmin kausaalinen (Herlin 1997: 12–13). *Ja* taas esittäisi esimerkiksi esimerkissä 11 vaikuttamaan pyrkimisen ja sanomisen (mahdollisesti) kahtena toisistaan riippumattomana tapahtumana (ISK 2004: § 817; Kalliokoski 1989: 16), mitä ne eivät ole.

*lähtee liikkeelle, etenee, jatkuu, päättyy tai loppuu*¹¹, jolloin kokelas kuvaa tekstiä rakenteina. Johtolause *teksti sanoo* ei vaikuta aineistoni perusteella mahdolliselta, vaikka *sanoa* on yksi neutraaleimmista ja keskeisimmistä referointiverbeistä (ISK 2004: § 1476). *Teksti* voi ylipäätään vain rajallisesti personifioitua. Tekstin rakentumista kuvaavia verbejä ei ole kuitenkaan syytä olla pitämättä referointiverbeinä – ne ovat tekstien väliseen referointiin kuuluvia referointiverbejä.

On mainitsemisen arvoista, että kun tarkastellaan referointiverbin muotoa referoitaessa yhdyslauseilla (oli esitys suora tai epäsuora), syntyy tehtävien 4 ja 5 selkeä ero referointikäytännöissä. Tehtävän 4 johtolauseissa käytetyistä verbeistä suurin piirtein kolme neljästä on aktiivissa, kun taas tehtävän 5 referointia kehystävistä verbeistä yli puolet on passiivissa.

Tähän on kaksi mahdollista syytä. Ensinnäkin tehtävässä 5 menestyttiin valtakunnallisesti heikommin, jolloin passiivi näyttäytyy heikompien vastausten piirteinä, varsinkin kun tehtävässä 5 käytettiin myös vähemmän verbejä (lekseemejä) kuin tehtävässä 4. Toinen, ilmeinen syy on kuitenkin tehtävän 5 aineistotekstin kolme kirjoittajaa. Vaikka tehtävässä 2 menestyttiin valtakunnallisesti vielä heikommin kuin tehtävässä 5, tehtävän 2 aineistotekstinä toimineeseen runoon viitattiin kuitenkin enemmän aktiivissa kuin passiivissa, koska runolla on vain yksi kirjoittaja. Sen sijaan tehtävän 5 aineistotekstin kolmeen kirjoittajaan (tehtävänanto luvussa 2) harvempi viittaa aktiivissa ja monikossa (*Hemmilä, Salonen ja Lahti toteavat*). Pieni osa käyttää erheellisesti yksikön aktiivimuotoa (*Hemmilä toteaa*) ja suuri osa passiivia (*kirjoituksessa toteataan*).

Passiivi tavallisesti taka-alaa subjektia argumentin ja etualaa jonkin toisen argumentin (ISK 2004: § 1331). Tässä käsitelyihin passiivirakenteisiin kuitenkin liittyy ns. puiteadverbiaali, joka useimmiten on *teksti* tai tekstilajin nimi, kuten *kirjallinen kysymys*, – siis *tekstissä otetaan esille ja kirjallisessa kysymyksessä käsitellään*. Tällöin puiteadverbiaali lähenee subjektia argumenttia (mt. § 1328), varsinkin koska se ei rajaa agenttijoukkoa mitenkään epämääräisesti, kuten esimerkiksi *eduskunnassa* (vrt. Shore 1986: 46–49), vaan hyvinkin selvästi tekstin kirjoittajiin. Vaihtoehdot *Hemmilä, Salonen ja Lahti käsittelevät ja tekstissä käsitellään* eivät siis ole kovin kaukana toisistaan, koska lähde ei vaihdu. Toinen vain on kätevämpi.¹²

4 Epäsuora esitys

Epäsuoraa esitystä on tutkimassani aineistossa karkeasti ottaen kaksi kertaa enemmän kuin suoraa. Epäsuoran esityksen tavallisuus tekstitaidon kokeessa ei ole yllättävää: siihen kehottavat ainakin monet oppikirjat (ks. esim. Mikkola ym. 2004: 156–157; Grün, Grünthal & Uusi-Hallila 2004: 268). Lisäksi sitä voidaan pitää monen erittelevän teks-

11. Samoien verbien eri johdoksia tai kantamuotoja esiintyy henkilösubjektin yhteydessä: kirjoittaja voi esimerkiksi *aloittaa, jatkaa ja lopettaa*.

12. Johtolauseen verbillä voi olla erityinen merkitys sitenkin, että se avaa paikan ilmaista suhtautumistaan referaattiin (ks. esim. Hyland 2002: 115–116; Mäntynen 2005: 273; Routarinne 2008: 25). Se olisi kuitenkin jo toisen tutkimuksen aihe.

tin tunnuspiirteensä: Hyland esittää esimerkiksi tieteellisen tekstin (joka sekkin on erittelevää) keskeisiksi referointikäytänteiksi sitaattia, parafrasiasia, tiivistystä ja yleistystä (2002: 116), joista kaikki paitsi ensimmäinen toteutuvat epäsuorana esityksenä.

Epäsuorassa esityksessä referaatti liittyy tavallisimmin johtolauseeseen tai johtolausekkeeseen, joka integroituu referaattiin syntaktisesti kiinteämmin kuin johtolause (ISK 2004: § 1480). Yleisin johtolauseke tekstitaidon kokeessa on konstruktio *X:n mukaan*, joka esiintyy nimenomaan epäsuoran esityksen yhteydessä, joskaan sitä seuraava sitaattikaan ei ole aivan mahdollon. *X:n mukaan* ei juuri koskaan esiinny kappaleen alussa. Tehtävässä 5¹³ genetiivin referentti on ihminen tai julkishenkilö (*kansanedustaja, kirjoittaja, asiantuntija, ministeriö*) 48 prosentissa *X:n mukaan* -lauseista, teksti (*eduskuntakysymys, kirjallinen kysymys, asetus, pykälä, laki*) 40 prosentissa ja abstraktio (*periaate, näkemys*) 12 prosentissa. Kun jälkimmäiset laskee yhteen (52 %), huomaa, että johtolauseke *X:n mukaan* on erityisen sovelias, kun ei referoida puhetta vaan tekstiä tai tekst(e)istä pääteltävää ajattelua.

Konstruktio *X:n mielestä* on myös melko yleinen, mutta se ei ole tämän aineiston valossa pääasialliselta tehtävältään johto ilmaus, sillä tehtävässä 5 alle puolet (42 %) *X:n mielestä* -konstruktioista kehystää referaattia. Sen sijaan yli puolet (58 %) kehystää jotakin pidemmälle menevää, kokelaan tulkintaa aineistotekstin kirjoittajan tavoitteista ja mielipiteistä: *Kysymyksen laatijoiden mielestä sudet pitäisi poistaa, koska ne aiheuttavat vaaran*.

En käsittele johtolausekkeita tämän kummemmin siksi, ettei niiden analyysi tunnu tuovan juuri muuta lisää referoinnin tutkimukseen. Niitä on sitä paitsi melko vähän. Johtolauseella ja johtolausekkeella on nimittäin tekstitaidon koevastauksissa selvä marssijärjestys: johtolause on vaihtoehtona paljon yleisempi.¹⁴

Johto ilmauksen muodon lisäksi epäsuorassa esityksessä kiinnostaa itse referaatin muoto, koska alkuperäisiä sanoja voidaan muokata monin tavoin (ks. esim. ISK 2004: § 1460, §1468–1471). Pohdiskелеmaan houkuttelee kuitenkin se tosiseikka, että kokelaat operoivat aika vähän alkuperäisen lausuman muodolla. Otan tästä esimerkiksi tehtävän 5 virkkeen *Itä-Suomessa monet lampaankasvattajat ovat joko kokonaan luopuneet elinkeinostaan tai tehneet mittavia investointeja kotieläinten aitaamiseksi*. Seuraavissa esimerkeissä kokelaat referoivat virkettä epäsuorana esityksenä. Olen lihavoanut sanata tarkasti samat osuudet.

- (13) Susien haitallisuutta ihmisille perustellaan sillä, että siitä on ollut haittaa elinkeinoille esimerkiksi poronhoitoalueilla ja monet Itä-Suomalaiset **lampaankasvattajat ovat luopuneet elinkeinostaan** tai joutuneet tekemään **mittavia investointeja** aitausten tekemiseen susien takia. (E003)
- (14) Väitettä perustellaan lampaankasvattajilla, jotka ovat **tehneet mittavia investointeja kotieläinten aitaamiseksi**. (H009)

13. Laskelmat perustuvat kaikkiin aineistoni tehtävän 5 vastauksiin.

14. Tähän on myös syy: *X:n mukaan* -konstruktio ei sovi erityisen hyvin erittelymuottiin, jota käsitteleen artikkelin loppupuolella.

- (15) Faktatietona heillä on myös, että **Itä-Suomessa monet lampaankasvattajat ovat joko kokonaan luopuneet elinkeinostaan tai tehneet mittavia investointeja kotieläinten aitaamiseksi.** (J003)
- (16) **Itä-Suomessa monet lampaan kasvattajat ovat joko kokonaan luopuneet elinkeinostaan tai tehneet mittavia investointeja kotieläinten aitaamiseksi,** näin sanotaan argumentaatiossa. (L014)
- (17) Tätä väitettä kokoomuksen kansanedustajakolmikko perustelee sillä, että **monet lampaankasvattajat ovat jo luopuneet elinkeinostaan tai investoineet mittavia summia aidatakseen kotieläimensä.** (C161)

Esimerkeissä kokelaat J003 ja L014 pitävät aineistotekstin lausuman täsmälleen samana. Myöskään kokelaat E003 ja H009 eivät vain säilytä propositiota vaan pitäytyvät pitkälti samoissa muotoiluissa. Esimerkiksi NP *mittavia investointeja* tai VP *luopuneet elinkeinostaan* eivät juuri muutu kokelaiden käsittelyssä. Kokelas C161 näyttää muuntelevan muotoilua enemmän, mutta vaikka hän vaihtaa sanaluokkia (*investointeja* → *investoineet*) tai pääsanaa (*mittavia investointeja* → *mittavia summia*), hänkään ei vaihda sanueita ja useimmat lausekkeet ovat lähellä alkuperäistä, *aidata*-verbin translatiivina myöten (*kotieläinten aitaamiseksi* → *aidatakseen kotieläimensä*).

Hylandin mainitsemia parafraaseja, ainakaan kovin radikaaleja, ei juuri esiinny. Suurin piirtein kukaan ei korvaa synonyymilla tai kuvaa omin sanoin tehtävän 5 aineistotekstin byrokraattisia käsitteitä, kuten *elinkeino*, *kotieläintalous*, *ennaltaehkäisy*, *taajama* tai *pihapiiri*, vaikka niitä sisältäviä kohtia referoidaan (pahin byrokraatia jätetään referoimatta). Ne erittäin harvat, jotka käyttävät omia sanoja eli parafrasoivat, ajautuvat liki poikkeuksetta erilaisiin ongelmiin referaatin muotoiluissa: *sudet ovat aiheuttaneet lisäkustannuksia kotieläinten aitaamisella* tai *lammaskasvattajoilla menee rahat tehdessään susi aita*. Pistemäärien perusteella hyvin tai kohtuullisen hyvin kirjoitava ei pyrikään omiin muotoiluihin.

Ilmiötä voi yhtäältä selittää kirjoittamiskulttuuri. Suomalaiseen tieteellisen kirjoittamisen kulttuuriin, jota ylioppilaskokeen voi katsoa pyrkivän jäljittelemään, ei kuulu esimerkiksi määritellä, kuinka suuren prosentin referaatista tulee poiketa sanastoltaan ja rakenteiltaan alkuperäisestä, ettei sitä katsota lähdeviitteestä huolimatta plagiaattiksi, vaikka amerikkalaiseen tieteellisen kirjoittamisen kulttuuriin se voi kuuluakin (vrt. esim. Roig 2001: 309–310). Yhdysvaltojen yliopistoissa keskusteltua leikkaa- ja liimaa -kirjoittamista ei taida olla edes käsitteenä (*patchwriting*; ks. esim. Abasi & Akbari 2008). Ylipäätään tieteellisen kirjoittamisen tavoista keskustellaan suomalaisessa tiedeyhteisössä ainakin julkisesti melko vähän (ks. kuitenkin esim. Tuomarla 1997; Silta 1995). Tekstitaidon kokeen yhteydet muihin tieteellisen kirjoittamisen tekstilajeihin vaatisivat kuitenkin vertailevaa empiiristä tutkimusta.

Epäsuora esitys tekstitaidon kokeessa on toisaalta kiinnostava ilman laveaa kontekstointiakin, referoinnin muotona. Koska referoitava teksti on kolmannessa persoonassa ja samankaltaista yleiskielistä kirjoitusta kuin kokelaankin teksti, se on ylipäätään mahdollista säilyttää muodoltaan samana, kun sitä referoidaan. Kuirin (1984: 96) mukaan ”muodon ja sisällön distinktio” katoaa tällaisissa referaateissa. Kokelaiden teksteissä tätä hyödynnetään niin, että referoinnista tulee ikään kuin mahdollisimman

neutraalia, kuten kokelaan tyylistä muutenkin. Tekstitaidon kokeessa epäsuora esitys pelkistyy monesti vain alistussuhteeksi, jossa kokelaan ääni edeltää aineistotekstin ääntä – syntaktinen suhde heijastaa ikään kuin ikonisesti tekstuaalista suhdetta. Pietilän (1993) tutkimuksessa uutiskerronnasta samankaltainen viitepisteiltään neutraalin tekstin referointi johtaa kiinnostaviin vaikeuksiin erottaa toisistaan epäsuora esitys, kertojan esitys ja vapaa epäsuora esitys tai toisin päin: referoitavan tekstin neutraalius mahdollistaa uutiskertojan ja uutislähteen äänien rajan hämärtämisen. Palaan tähän vapaan epäsuoran esityksen yhteydessä.

5 Vapaa esitys

Sekä vapaalla suoralla että vapaalla epäsuoralla esityksellä tunnutaan usein tarkoittavan vain kaunokirjallisia esitystapoja. Seuraavat esimerkit vapaasta suorasta esityksestä ovat *Isosta suomen kieliopista* ja Koskelta (1985):

- (18) ”Jos se on sairas”, Annikki koetteli sen kaulaa ja poskia, ”ei sillä ainakaan ole kuumetta”. (ISK 2004: § 1463.)
- (19) Sitten hän nousee vuoteesta ja tarttuu Vihtorin käteen.
– Vihtori, herää. (Koski 1985: 163.)

Kuten esimerkkien perusteella voi havaita, ”vapaus” tarkoittaa lähinnä sitä, ettei referoitavaa ainesta ole kehystetty konventionaalisella tavalla, ts. johtolause ei ole konventionaalista muotoa, koska se ei sisällä kommunikaatioverbiä. Sinänsä on selvää, kenen sanoista on kysymys tai että ainakin kyse on jonkun toisen sanoista. Tätä voidaankin pitää edellytyksenä sille, että kyse on ylipäätään referoinnista. Eri asia on, mikä on misäkin puheen ja tekstin lajissa selvä merkki siitä, että referoidaan.

Tekstitaidon koevastauksissa esiintyviä vapaan esityksen tapoja kuvatakseen on pohdittava kieliopissa esiintyvien mallien soveltuvuutta. Kun kokelas esimerkiksi tunnistettavasti lainaa aineistotekstiä sanatarkasti mutta ilman lähdettä tai referoi aineistotekstiä pitkiäkin jaksoja mainitsematta lähdettä, esiin nousee ainakin kolme toisiinsa limittyvää puolta samasta ilmiöstä: Ensinnäkin vapaa esitys voi tekstitaidon kokeessa olla niin ”vapaata”, ettei välittömässä kontekstissa ole välttämättä mitään johtoilmaukseksi tulkittavaa. Puheessa kuvataan esiintyvän nollasitaatteja, joissa äänen muuntaminen tai *et*-partikkeli kuitenkin merkitsee referaatin referaatiksi (ISK 2004: § 1488). Tekstissä suoran esityksen kriteereiksi taas nousevat lainausmerkit ja sanatarkkuus. Toisaalta sanatarkkuus voi tekstitaidon kokeessa olla myös epäsuoran esityksen ominaisuus, jos vapaa epäsuora esitys tunnustetaan referoinniksi ainakin osin sillä perusteella, että referoitavan alkuperäisenä säilytetty kieli on erilaista kuin referoijan kieli. Kolmanneksi referoinnissa kyse ei ole vain lause- tai virketason ilmiöstä vaan referointijaksot voivat olla laajempia (ks. myös Penttilä 2002 [1963]: 649), jolloin kysymykseksi nousee, kuinka pitkälle johtolause tai -ilmaus kantaa ja milloin esimerkiksi epäsuora esitys muuttuu vapaaksi (epäsuoraksi) esitykseksi.

On todettava ilmeinen: 'vapaan' ja 'suoran' käsitteet eivät liity ongelmattomasti toisiinsa. Jos ymmärretään suoran ja epäsuoran välinen ero syntaktisesti määriteltävänä erona, tulisiko tiukasti ottaen olettaa, että suorassa esityksessä referaatti on johtolauseen verbin komplementti? Jos vapaan ja ei-vapaan ero puolestaan olisi johtoilmauksen ja sitä kautta edellä kuvatun syntaktisen suhteen läsnä- tai poissaolo, miten vapaassa esityksessä suora ja epäsuora sitten eroavat toisistaan? Jos lainausmerkit ovat tässä olennaisin kriteeri, miksei niiden merkitystä kuvata kieliopissa?

Itse olen tulkinut kaiken sanatarkasti lainatun ja lainausmerkkeihin sijoitetun suoraksi esitykseksi ainakin lähtökohtaisesti (ks. Kalliokoski 2005: 29). Myös ISK näyttää rinnastavan sitaatin ja suoran esityksen: ”onko referaatti esitetty toisen sanoman sanatarkkana sitaattina, suorana esityksenä” (2004: § 1459). Vapaus taas on vaikeampi kysymys: seuraavassa olen kokeeksi tarkastellut vapaana esityksenä kaikkia referaatteja, jotka eivät esiinny samassa virkkeessä johtoilmauksen kanssa. Tällä tapaa erotetuilla vapaalla suoralla ja vapaalla epäsuoralla esityksellä on joitakin erityistehtäviä tekstitaidon kokeessa, minkä vuoksi niiden kuvaus kannattaa.

5.1 Vapaa suora esitys

Vapaata suoraa esitystä ei aineistossani ole paljon. Sellaista vapaata suoraa esitystä, joka on lainausmerkein merkitty sitaattiksi aineistotekstistä mutta jonka kanssa samassa virkkeessä ei esiinny edes lähdetä puhumattakaan jostakin johtolauseen tapaisesta, on esimerkiksi tehtävässä 5 noin kymmenesosa kaikesta suoraksi esitykseksi katsomastani. Tästä vähäisestä määrästä erottuu kuitenkin pari ilmiötä.

Kiinnostavaa johdonmukaisuutta on siinä, että tehtävässä 5 kohta, jota aineistotekstistä enimmin siteerataan johtolauseen kanssa, on sama kohta, joka useimmin referoidaan vapaana suorana esityksenä. Kyseessä on aineistotekstin retorisesti tehokkain virke, johon tekstin kirjoittaneet kansanedustajat päättävät kirjallisen kysymyksensä leipätekstin: *Lähtökohtana on oltava se, että ihmistä suojellaan sudelta eikä sutta ihmiseltä*. Antimetabolan (ks. esim. Myers & Simms 1989: 18–19) tai kontrastiparin (ks. Atkinson 1984: 124–163) sisältävä sivulause on kuivakkaa asiatyylillä edustavassa kansanedustajien kirjallisessa kysymyksessä hyvin kohosteinen, samoin kuin se on kokelaiden koevastauksissa:

- (20) Lopuksi Hemmilä vielä asettaa kyseenalaiseksi virkamiesten todellisen tietämyksen aiheesta. Onko Brysselissä istuvalla virkamiehellä todellakaan mitään käsitystä siitä, kuinka paljon vahinkoja sudet aiheuttavat kotieläintaloudelle ja ihmisille. ”Lähtökohtana on oltava se, että ihmistä suojellaan sudelta eikä sutta ihmiseltä.” (C164)
- (21) EY:n tuomioistuimen julkisasiamiehen mukaan Suomessa metsästetään susia liikaa ja liian hepposista syistä. Hemmilän mukaan susien tappaminen on ääritapauksissa sallittua. ”Lähtökohtana on oltava se, että ihmistä suojellaan sudelta eikä sutta ihmiseltä.” (E010)

Kun sitaatti on vapaata suoraa esitystä, aineistotekstiin ei viitata samassa vaan aiemmassa virkkeessä (esim. 21) tai vähintäänkin kappaleen alussa (esim. 20). Kyse ei kuitenkaan ole virkerajan sijoittamisesta johtolauseen ja referaatin väliin, vaan vapaassa suorassa esityksessä on jotakin erityistä: edeltävässä virkkeessä ei ole kysymys johtolauseesta, sillä viittauksen sisältävässä virkkeessä ei kuvata juuri sitaatin sisältöä tai sitaatin sanomisen tapaa¹⁵ vaan jotakin muuta. Vapaa sitaatti jatkaa aineistotekstin argumentointilinjaa siitä, mihin edeltävä virke sen jättää. Se toimii perusteluna aineistotekstin kirjoittajien vaatimukselle tappaa susia (esim. 21) sekä vastaväitteenä ”Brysselissä istuvalle virkamiehelle”, joka asennoituu susiin aineistotekstin kirjoittajien näkökulmasta väärin (esim. 20).

Molemmat esimerkit ovat koevastausten loppukappaleista, jotka päättyvät sitaattiin. Kokelaat siis lainaavat paitsi sanoja myös retorista rakennetta. Tyyllillisesti kohosteisen virkkeen sijoittaminen loppuun rakentaa eräänlaista loppunousua ja vapaan suoran esityksen valinta tukee sitä, koska se on dramaattisempi (ks. esim. Mäntynen 2005: 271) kuin muut vaihtoehdot. Suora (esimerkki 22) ja epäsuora (23) esitys johtolauseineen sekä vapaa epäsuora esitys (24) ovat yhtä lailla mahdollisia samassa positiossa, kuten seuraavat lopetukset osoittavat, mutta harvinaisempia.

- (22) ”Lähtökohtana on oltava se, että ihmistä suojellaan sudelta eikä sutta ihmiseltä.”, kuten Hemmilä, Lahtela ja Salo asian ilmaisevat. (Boo3)
- (23) Hemilän, Lahtelan ja Salon mukaan lähtökohtana on oltava se, että ihmistä suojellaan sudelta eikä sutta ihmiseltä. (Joo2)
- (24) On selvää, ettei virkamiehet tiedä millaista on elää susien kanssa käytännössä. Lähtökohtahan on se, että ihmisiä suojellaan sudelta eikä sutta ihmiseltä. (Ho13)

Kaikissa esimerkeissä on selvää, että sitaatti on aineistotekstistä. Tyylliltään kohosteinen virke säilytetään muodoltaan samana myös epäsuorassa esityksessä, mikä osoittaa tyylin merkitykselliseksi. Koska tekstistä puuttuu mahdollisuus elävöittää referointia prosodian keinoin (ks. esim. Haakana 2005: 120), tehokas muotoilu on hyvin merkityksellistä, niin kuin tietysti ylipäätään. On esimerkiksi havaittu, että myös kun kirjoittaja siteeraa (poliittista) puhetta, sitaateiksi päätyvät muita useammin nimenomaan monet klassiset retoriset formaatit (Atkinson 1984: 124–163). Kun retorisesti kohosteista lausetta siteerataan vielä ilman johtolauseita, sen tyyli ikään kuin esineellistetään ja nostetaan tarkastelun kohteeksi (vrt. Mäntynen 2003: 66–67).

On myös merkityksellistä, että tyylliltään kohosteinen sitaatti sijoitetaan vastauksen loppuun. Vastauksen loppu on tutkimissani tekstitaidon vastauksissa niitä harvoja paikkoja, joissa kokelas avoimesti arvioi aineistotekstiä. Arviointi näkyy usein arvottavina adjektiiveina ja adverbina, kuten seuraavista esimerkeistä ilmenee.

15. Edeltävässä virkkeessä ei kuvata myöskään puhujan toimintaa, jonka ISK mainitsee yhdeksi tavanomaiseksi tavaksi kehystää vapaa suora esitys (2004: § 1463).

- (25) Monipuolinen perustelu esimerkiksi kiistattomilla faktoilla, tapauksilla tai tilastoilla tekevät tekstistä uskottavan, ja sen sanoma saadaan vahvasti esille. (C107)
- (26) Herrojen perustelut sille, että muualla maailmassa ei ymmärretä Suomen ongelmaa ja että haitat ovat liian suuret, ovat melko hyvät, mutta parannus ehdotukset tulisi jättää asiantuntijoille. (Fo09)

On merkille pantavaa, että arviointi on useimmiten myönteistä, ikään kuin kokelaan velvollisuus olisi arvostaa aineistotekstiä ja sen kirjoittajien valintoja. Kriittisiinkin lopetukseen saattaa sisältyä myönnytyksiä (ks. esimerkki 26). Arviointiin sisältyy sitoutumisen ja samanmielisyyden (*alignment*) tai erimielisyyden (*disalignment*) mahdollisuus (ks. esim. Du Bois 2007: 163; Martin & White 2005: 95–97), ja kokelaat valitsevat usein ensimmäisen. Tätä taustaa vasten loppuun sijoitettu vapaa suora esitys näyttäytyy myös jonkinlaisena samastumisena aineistotekstin näkökulmiin ja positiivisena arviona: kylläpä hyvin sanoivat, katsokaa nyt. Tähän retoriseen valintaan liittyy referoinnin muodon tai keinon eli vapaan suoran esityksen valinta. Tyylin säilyttämisen ja sitoutumisen voi kuitenkin suorittaa myös vapaan epäsuoran esityksen keinoin: esimerkiksi 24 kokelaan lopetus sekä säilyttää tehokkaan muotoilun että osin sulauttaa referoijan ja referoitavan äänet, mikä on vapaan epäsuoran esityksen suoma mahdollisuus. Sen sijaan ei-vapaat referoinnin muodot esimerkeissä 22–23 rakentavat referoijan ja referoitavan näkökulmien välille enemmän etäisyyttä.

Toisentyypinen itsenäisenä virkkeenä esiintyvä sitaatti hahmottuu ennemminkin vain suoran esityksen alalajiksi johtolauseen tapaisen sitaattia edeltävän virkkeen ja sitaatin suhteen perusteella. Seuraavissa esimerkeissä edeltävän virkkeen ja referoivan virkkeen suhde on erilainen kuin retorisena tehokeinona käytetyssä vapaassa suorassa esityksessä: väliin sopisi hyvin pisteen sijaan kaksoispiste,¹⁶ eikä siinä mielessä ole tarpeen kuvata esimerkkien 27–29 referointia vapaaksi esitykseksi.

- (27) Artikkelin lopuksi Vilka haluaa vielä tehostaa tekstinsä vaikutusta ja kertoo omista kokemuksistaan susitarhassa. ”Istuin kalliolla susien kulkiessa ympärilläni. Aika pysähtyi olin osana luontoa.” (Ho43)
- (28) Hän myös kirjoittaa suden karismaattisuudesta ja siitä, kuinka hänen elämänsä yksi upeimmista kokemuksista on yö Ähtärin eläinpuiston susitarhassa. ”Olin hetken susi susien joukossa, lauma ympärilläni.” (Lo23)
- (29) Vilka myös vertaa sutta karhuun, jota hän pitää suomalaisen luonnon kuningattarena, korostaakseen suden merkitystä ja asemaa suomalaisessa luonnossa. ”Susikin kiehtoo, vaikka karhun rinnalla susi on varsin pieni ja vaatimaton.” (Lo09)

16. Myös esimerkissä 21 lopetuksen voisi ajatella sellaiseksi, että viimeisen kahden virkkeen väliin sopisi kaksoispiste. Sitaatti kuitenkin vaikuttaa liittyvän paitsi edeltävään myös vielä sitäkin edeltävään virkkeeseen ja ennen kaikkea kahden edeltävän virkkeen luomaan vastakkainasetteluun, jossa kokelas hienovaraisesti valitsee puolensa käyttämällä vapaata suoraa esitystä. Toisaalta kaksoispisteen käyttö ei luonnistu monilta kokeilailta. Molemmat tulkinnot ovat mahdollisia.

Toisaalta virkkeiden suhde ei ole samanlainen kuin kieliopissa kuvatussa suorassa esityksessä, koska johtolauseen verbi saa jo oman komplementtinsa ensimmäisessä virkkeessä eikä sitaatti siis ole sen komplementti. Virkkeiden suhde on oikeastaan kahden peräkkäisen referaatin: ensimmäinen on epäsuoraa esitystä, jota suora esitys täydentää. Tällaisen yhdistelmän tuntevat kieliopitkin (ks. esim. ISK 2004: § 1466; Penttilä 2002 [1963]: 652–653), mutta ISK:n ja Penttilän esimerkeissä yhdistelmä näyttää sijoittuvan yhden virkkeen sisälle.

Jos esitystavan haluaa nähdä puhtaasti virheellisenä¹⁷, silloin sitä ainakin siedetään aika hyvin, koska yksi esimerkeistäkin on kuuden¹⁸ pisteen vastauksesta, jossa on useita vastaavia kohtia. Jos haluaa spekuloida syyllä, lähimmäksi osunee Kalliokosken (2006) tutkimaa kompleksisen lauseen välttäminen. Kalliokoski tarkastelee irrallisten sivulauseiden tehtäviä osana tekstin rakenteita ja retoriikkaa ja osoittaa, että yksi todennäköinen syy epäkonventionaalisiin virkerajoihin on kompleksisen syntaktisen kokonaisuuden välttäminen (mas. 228–231).

Tässä tarkasteltu ilmiö poikkeaa Kalliokosken tutkimasta lähinnä siinä, ettei esimerkkien 27–29 irrallinen referaatti vaikuta yhtä kohosteiselta kuin irralliset sivulauseet (esim. *Koska sinulla on rumat vaatteet päällä.*) Kalliokosken aineistossa¹⁹ (mas. 217–219, 229). Tämä on odotuksenmukaista, koska johtolauseen ja referaattiosan syntaktinen suhde ei ole suorassa esityksessä yhtä selvä ja kiinteä kuin irrallisten sivulauseiden suhde päälauseeseen, jolloin referaatin irtoaminen johtolauseesta ei ole yhtä merkittävä tapahtuma eikä siihen synny näin ollen yhtä paljon kohosteista potentiaalia. Toisaalta ei voida ehkä puhua irtoamisesta, jos hahmotetaan kokonaisuus peräkkäisiksi referaateiksi. Niillä on myös erityinen suhde: suora esitys ikään kuin kuvittaa ja evidentoi epäsuoraa (tai esimerkissä 27 ehkä kertojan) esitystä. Tällöin itsenäisen virkkeen muodostavalla sitaatilla olisi sama tehtävä kuin sitaatilla erittelyrakenteessa, jota käsittelen tuonnempana.

5.2 Vapaa epäsuora esitys?

ISK (2004) määrittelee vapaan epäsuoran esityksen seuraavasti: ”puhetta ja varsinkin ajattelua kuvaava lausuma”, joka ei ole ”syntaktisesti alisteinen millekään johtolauseelle” vaan esiintyy ”itsenäisenä päälauseena” (§ 1475). Tekstitaidon kokeessa esiintyy runsaasti itsenäisiä päälauseita, jotka eivät ole syntaktisesti alisteisia millekään johtolauseelle ja jotka kuvaavat tai suorastaan ovat aineistotekstin lausumia, joskaan eivät puhetta. Seuraavat esimerkit ovat vain joitakin monista:

- (30) Tekstissä väitetään, että sudet vaarantavat poronhoitoalueen ihmisten elinkeinon ja että Itä - Suomen lampaankasvattajatkin ovat suurissa vaikeuk-

17. Artikkelin toinen arvioija huomautti lausunnossaan, että kyse on mm. lehtiteksteissä tavallisesta konventiosta eikä virheestä, mistä olen samaa mieltä. Kuitenkin kahdessa seminaarissa, joissa esittelin aineistoani, nostettiin esille virheellisyyden mahdollisuus.

18. Arvosteluasteikko on 1–6 pistettä.

19. Merkille pantavaa kuitenkin on, että myös Kalliokosken löytämistä irrallisista sivulauseista iso osa on nimenomaan referoivia (mas. 223).

sisä susien vuoksi. Tekstin mukaan susien ja ihmisten väliset kohtaamiset ovat lisääntyneet susikannan kasvun takia. **Sudet ovat siirtyneet yhä lähemmäksi asuinalueita mm. helpon ravinnon, kuten kotieläinten ja jätteiden toivossa.** (A021)

- (31) Susien levittäytymisestä myös tiheämmin asutuille alueille korostetaan niistä kotieläimille ja ihmisille aiheutuvaa uhkaa. **Ne tappavat lemmikkejä, etenkin koiria, eivätkä enää karta ihmisasutusta yhtä kärkeästi. Lapset joudutaan kuljettamaan kouluun susialueilla.** (A022)
- (32) Susista on heidän mukaan myös haittaa ihmisille. **Sudet ovat levittäytyneet jo Etelä- ja Länsi-Suomeen, jossa asutus on paljon tiheämpää. Tämä on johtanut siihen, että lapsille joudutaan järjestämään koulukuljetuksia.** (C144)
- (33) Eduskuntakysymyksen toinen väite onkin se, että EU ei ole aivan perillä Suomen susiasiaista. Tätä kysymyksen laatineet perustelevat EU:n ympäristölainsäädännön ja Suomen maa- ja metsätalousministeriön periaatteiden ristiriitaisuudella. **EU:lla on liian ruusuinen kuva Suomen susitilanteesta, eivätkä EU:n asettama susien suojelulaki palvele suomalaisten tarpeita.** (E032)
- (34) Kirjallisessa kysymyksessä kerrotaan, että poronhoitoalueilla susien aiheuttamat vahingot vaarantavat koko elinkeinon. **Kotieläinten aitaamiseen tarvitaan tehdä mittavia investointeja tai koko tuotannosta voidaan luopua.** (J002)

Esimerkeissä on lihavoitu referaatit, jotka esiintyvät itsenäisinä virkkeinä. Olen ottanut tähän tarkoituksella hyvin samankaltaisia esimerkkejä eri kouluista, jotta kävisi ilmi, että kyse on taajaan ja laajalti esiintyvistä kielenkäytön ilmiöistä, joka ei johdu esimerkiksi yksittäisen opettajan opettamista käytänteistä.²⁰

Monivirkkeinen referaatti ei ole tavaton ilmiö: esimerkiksi Shore (2005: 72) huomauttaa, että aidoissa tekstiesimerkeissä referointi voi jatkua virkerajan yli. Samoin Penttilä (2002 [1963]: 649) käsittelee monilauseista epäsuoraa esitystä. Laajemman referointijakson muoto ja rakentuminen vaatii kuitenkin tarkempaa tarkastelua. Milloin referointia se on? Mistä tietää, että se on referointia? Miten siitä muodostuu referointijakso?

Kokelaat referoivat kaikki samaan tapaan: Ensimmäinen virke sisältää viittauksen aineistotekstiin. Samainen virke tiivistää yhden aineistotekstin kirjoittajien väitteistä. Se sisältää esimerkiksi jonkin yleisluontoisen abstraktin nominin, kuten *uhka* (esim. 31), *haitta* (esim. 32) tai *ristiriitaisuus* (33), jota seuraava virke tarkentaa ja konkretisoi. Tarkennusta voi saada myös nominia laajempi kokonaisuus, kuten lauseet *kohtaamiset ovat lisääntyneet* (esim. 30) ja *vaarantavat koko elinkeinon* (esim. 34). Joka tapauksessa jälkimmäinen virke on retorisen rakenteen teorian (*Rhetorical Structure Theory* = RST)

20. Aineistoteksti ja tehtävänantokään eivät ole ratkaisevassa asemassa, sillä samanlaisia esiintyy myös tehtävässä 4, joskin tehtävässä 5 vapaata epäsuoraa esitystä on enemmän.

mukaan edeltävän virkkeen ns. satelliitti (ks. Mann & Thompson 1988), ja sillä perusteella myös referaatin jatkoa, vaikka sitä ei ole itseään osoitettu referaatiksi.

Lauseiden välisiä suhteita luokitelleiden Mannin ja Thompsonin (1988: 273) kymmenistä kategorioista lähinnä kaksi kuvaa referoivan virkkeen ja referaattia jatkavan vapaan epäsuoran esityksen suhdetta: tarkennus (*elaboration*) ja tausta (*background*). Kategoriat muistuttavat vieläpä paljon toisiaan, koska siinä missä ”tarkennus” osoittaa satelliitin jollakin tapaa ytimen (pienemmäksi) osaksi,²¹ ”tausta” Mannin ja Thompsonin mukaan vain auttaa lukijaa paremmin ymmärtämään ytimen, minkä toki yksityiskohdan tai osakokonaisuuden nimeäminen saattaa tehdä myös.

On huomattava, että satelliitti kiinnittyy nimenomaan johonkin aineistotekstin lauseeseen tai nominiin, joka esiintyy referaatissa. Vapaaksi epäsuoraksi esitykseksi muotoiltu referaatti siis tarkentaa ja täydentää nimenomaan toista referaattia samasta tekstistä. Tämä ei ole syntaktinen suhde vaan merkittävä tekstuaalinen suhde. Retorisen rakenteen teoria sopii mielestäni mainiosti syntaktisen analyysin täydennykseksi, koska se on jonkinlainen tekstien dependenssielioppi.

Ovatko esimerkit kuitenkin *vapaata* epäsuoraa esitystä? Vaikka referaatit ovatkin itsenäisiä virkkeitä, kielioppien ja tutkimusten kuvaamia muita vapaan epäsuoran esityksen piirteitä, kuten deiktisten elementtien mukauttamista referoitavan näkökulmasta referoijan näkökulmaan, ei juuri ole (ks. esim. ISK 2004: § 1467–1475). Koska sekä referoiva että referoitava teksti kielellistävät kuvattavansa kolmannessa persoonassa, näkökulman kieliopillista mukauttamista ei tarvitakaan. Koska referoitava teksti ei ole puhetta, ei voi tarkkailla, kuinka paljon alkuperäisen puheen piirteitä, kuten diskurssipartikkeleita, referaatissa on ”jäljellä”. Edellisten tunnusmerkkien lisäksi puuttuu myös vapaan esityksen funktioksi tai efektiksi moniaalla mainittu referoijan ja referoitavan näkökulmien sekoittuminen (ks. esim. ISK mp.; Kalliokoski 2005: 28–32; Shore 2005: 71). Koska kokelaan ja aineistotekstin äänet erottuvat selvästi toisistaan, on kysyttävä, miten ne erottuvat.

Yhden vastauksen tarjoaa tekstilaji. Esimerkiksi Pietilä (1993: 348) päätyy pitämään samanlaisia tapauksia uutiskerronnassa mahdollisesti kertojan äänenä eikä referointina ollenkaan. Tällainen tulkinta ei kuitenkaan tekstitaidon kokeen genressä ole mahdollinen, koska kokelaiden tehtävä on topikalisoida aineistotekstin retoriset ratkaisut eikä aineistotekstien aihetta, susia. Shorea (2005: 53) mukaellen aineistotekstin asiaa esittää ensimmäisen asteen kuvauksia kielenulkoisesta todellisuudesta (susista), kun taas kokelaan tehtävä on esittää toisen asteen kuvauksia eli kuvata sitä, miten aineistoteksti kuvaa susia. Näin ollen se, että tunnistaa esimerkkivirkkeiden olevan ensimmäisen asteen kuvauksia, riittää tässä tekstilajissa tunnistamaan referaatin referaatiksi. Uutiskerronnassa uutistoimittaja häivyttää Pietilän (mas. 361) mukaan uutislähteeltä saamansa lausumat puhuttuina tai kirjoitettuina tekoina ja ottaa saamansa tiedon omakseen, Pietilän sanoin ”orientoituu lähteeseen tuota tietoa hallitsevana” (mas. 349). Tekstitaidon kokeessa taas kokelas päinvastoin korostaa lausumia puhuttuina tai tässä ta-

21. Mann ja Thompson (1988: 273) määrittelevät ytimen ja tarkentavan satelliitin suhteen yhdeksi seuraavista: joukko – jäsen, abstraktio – konkreettinen tapaus (*instance*), kokonaisuus – osa, prosessi – vaihe, kuvattava (*object*) – ominaisuus, yleinen – erityinen.

pauksessa kirjoitettuina tekoina erittelemällä niiden kielellisten tekojen luonnetta. Hänen kirjoittajarooliinsa ei kuulu puheena olevan tiedon hallitseminen.

Referointia esimerkkilauseet siis ovat, ja ainakin osaa niistä voisi pitää myös vapaana epäsuorana esityksenä sillä perusteella, että referaatti ei liity johtoilmaukseen vaan edelliseen referaattiin. Tässä yhteydessä on huomattava, että myös edellä kuvattu vapaa suora esitys sijoittui toisen referaatin jatkeeksi. Myös kaunokirjallisten esimerkkien avulla kuvattu vapaa esitys voi nimenomaan seurata suoraa tai epäsuoraa esitystä, jolloin vapauden määrittäväksi tekijäksi jää, kuinka pitkälle johtoilmauksen voi katsoa kantavan.²² Tätä käsittelem seuraavaksi.

5.3 Kappale ja viittaus

Monivirkkeistä referaattia edeltävän johtoilmauksen voi katsoa kattavan mahdollisesti pitkänkin kokonaisuuden (*Tekstin mukaan* esimerkissä 30). Johtoilmaus voi kuitenkin rajoittua kuvaamaan vain ensimmäistä referoivaa lausetta, kuten esimerkissä 31, jossa johtolauseen verbi *korostetaan* tuskin koskee kaikkia seuraavia virkkeitä. Silti referaattien rakentuminen toistensa satelliiteiksi voi olla samanlaista, vaikka johtoilmauksen muoto vaihtelisikin. Kuvatakseni sellaista johtoilmausta, joka kattaa peräkkäiset referaatit tekemällä niiden yhteisen lähteen tiettäväksi, käytän sanaa *viittaus*. En ole lähtenyt merta edemmäs kalaan vaan käyttänyt termiä, jonka kokelaatkin tuntevat ja uskoakseni käyttävät kuvatakseen erityistä kielellistä toimintaansa suhteessa aineistotekstiin. Viittaukselle on sukua lähdeviite, jota Kurkkio (1978: 31) pitää johtoilmauksen kaltaisena. Molemmat termit ovat siitä käteviä, että ne kuvaavat referointia erityisesti tekstienvälisenä suhteena, eivät esimerkiksi syntaktisena suhteena.²³ Viittaus on vielä siitä hyvä, että on mahdollista puhua toiminnasta, *viittaamisesta*, kun kirjoittaminen on kuitenkin toimintaa.

Vaikka jotkut kokelaat viittaavat aineistotekstiin joka virkkeessä, viittaus voi selvästi olla voimassa koko kappaleen ajan. Jos tarkastelee tehtävän 5 kappaleen alkuun sijoittuvia virkkeitä, niistä yhdeksän kymmenestä sisältää viittauksen aineistotekstiin ja vain kymmenys ei sisällä. Näistä kymmenestä prosentista osa on tekstien loppukappaleita, joissa kokelas saattaa summata havaintojaan eikä enää referoi aineistotekstiä. Osa taas on sellaisia tapauksia, joissa kappaleen ainoa viittaus aineistotekstiin on kappaleen lopussa. Tällöinkin viittaus osoittaa koko kappaleen virkkeet referaattiksi. Tapaukset, joissa kappaleen sisällä ei viitata aineistotekstiin kertaakaan, ovat hyvin harvinaisia.

Kappaletta ei voi tekstissä ylipäätään redusoida pelkäksi typografiseksi yksiköksi, vaikka fennististä tutkimusta kappaleenmuodostuksesta ei juuri ole (ks. kuitenkin Komppa 2001). Jotkut tekstintutkijat käsittelevät kyllä lingvistisesti (Enkvist 1975: 50–55) tai funktionaalisesti (Honkanen 2009) rajautuvia tekstijaksoja mutta korostavat, ettei kyseessä ole kappale. Kappaletta koskevien teorioiden on valiteltu kansainvälisestikin olevan hajanaisia, puutteellisia tai suorastaan olemattomia (ks. esim. Heurley 1997).

22. Kauppinen (1998: 204) puhuu vaikutusalasta tarkastellessaan ns. tilanrakentajia, jollaisena johtolausekin voi toimia.

23. Sama lause voi olla sekä syntaktisesti ottaen johtolause että viittaus, kuten esimerkissä 31.

Tekstitaidon kokeessa, kuten ylipäätään koulukirjoittamisessa tai kaikessa kirjoittamisessa, typografisesti rajattu kappale on kuitenkin selvästi myös merkitysyksikkö. Kappaleen alku on tekstissä erityinen rakenteellinen paikka, jossa toteutetaan tärkeitä kirjoittajan ja lukijan suhdetta sääteleviä tehtäviä ja joka saattaa suosia myös tiettyjä kieliopillisia muotoja, mikä kävi ilmi jo johtolauseen ja johtoilmauksen suhteesta.

Referointia tarkasteltaessa kappaleen merkitys on selvä: Referoinnin suhde typografiaan konstruoi ylipäätään tekstiä omalta osaltaan jaksoiksi ja rakenteiksi. Virkkeestä toiseen toistuva viittaus osoittaa ja rakentaa viittauksen alaksi virkkeen ja virkkeen tätä kautta merkittäväksi yksiköksi. Viittaus voi myös kattaa koko kappaleen, mikä näkyy kappaleiden alkuun tai loppuun sijoitetuissa, kappaleen ainoissa viittauksissa – silloin kappalejako rajaa viittauksen alan. Tämä jäljittelee ainakin jossain määrin tieteellistä kirjoittamista: myös tieteellisessä tekstissä lähdeviitteen vaikutusala loppuu viimeistään kappaleen lopussa (ks. esim. Lieko, Lehikoinen, Laaksonen & Kiuru 1983 [1982]: 9; Kniivilä, Lindblom-Ylänne & Mäntynen 2007: 122–123).

Viittaus kiinnittää huomion referaattia kehystävään kielelliseen ainekseen, jota käsitellen seuraavaksi ja myös lopuksi. Vielä on yksi referoinnin keino jäljellä.

6 Upotettu referaatti

Siinä missä referointi vapaana esityksenä ylittää lauseen ja virkkeen rajat, referaatti voi olla myös äärimmäisen kiinteä osa kokelaan omaa lausetta ja jopa menettää referaatin luonteensa. Käsittelin alkupuolella johtolauseketta, joka integroituu osaksi referoitavaa lausetta (tai tekstiä) sen adverbiaalina. Nyt ajan takaa oikeastaan päinvastaista: pääroolissa ei ole referoitava teksti vaan kokelaan oma lause, jota referaatti tarkentaa tai täydentää. Edellä käsittelemässäni (vapaassa) epäsuorassa esityksessä referaatti ikään kuin ylittää äyränsä, jolloin kokelaan oma ääni vaimenee. Seuraavassa, upotetuksi referaattiksi kutsumassani esitystavassa taas referaatin osuus pienenee ja kokelaan omaääninen osuus kasvaa. Tämän kehityksen ääripäässä myös suoran ja epäsuoran esityksen raja hämärtyy. Tekstitaidon kokeessa upotettu referaatti on kuitenkin enimmäkseen suoraa esitystä, sillä perusteella, että sen muoto on useimmiten sitaatti.

Upottamiseksi kuvaamiani referoinnin tapoja on lähinnä kolme: 1) johtolauseeseen liittyvät sitaatit, jotka eivät ole lauseita vaan osa kokelaan lausetta, 2) johtoilmauksena toimivaan, kommunikaatiota kuvaavaan substantiiviin eli johtosanaan (useimmiten appositiona) liittyvät referaatit (useimmiten sitaatit) sekä 3) ”vapaat” sitaatit, joilla tarkoitan mihin tahansa syntaktiseen asemaan sopivia, kokelaan oman lauseen osaksi upotettuja lausekkeita ilman samaan lauseeseen sisältyvää kielellistä toimintaa kuvaavaa nominia tai verbiä.

Osa upotetuista referaateista on suoraa esitystä sikäli, että lauseen alkuosa on johtolause ja että referaatti on lainausmerkeissä. Referaatti on kuitenkin typistetty yksittäiseksi, lainausmerkkeihin sijoitetuksi sanaksi (35) tai nominilausekkeeksi (35–36). Aivan ongelmattomasti kyse ei muutenkaan ole suorasta esityksestä, sillä varsinkin *ku-*

vata-verbiin liittyvät referaatit voivat yhtä hyvin jäädä lainausmerkeittä (37).²⁴ Lisäksi on huomattava, että siteerattua ainesta on muokattu eli taivutettu kokelaan lauseen vaatimalla tavalla.

- (35) Vilkka kuvailee sutta ”karismaattiseksi” sekä ”kiehtovaksi ja salaperäiseksi koiraeläimeksi”. (Lo09)
- (36) Retoristen keinojen ilotulitusta lisää alkusoinnun käyttö kuvattaessa sutta ”pelätyimmäksi pedoksi”. (Bo47)
- (37) Hän näkee suden taitavana ja organisoituneena hirvenmetsästäjänä sekä kuvaa eläintä kiehtovaksi, salaperäiseksi ja selviytyjäksi. (Do51)

Hyvin vastaavanlaisia tapauksia ovat ne, joissa referaatti ei liity johtolauseeseen vaan johtosanaan, kielellistä toimintaa kuvaavaan nominiin. Näitä on kuvattu ISK:n (2004) pykälässä 1479 seuraavasti: johtoilmauksessa esiintyy kommunikaatiota kuvaava NP, yleisimmin pelkkä substantiivi, johon liittyy sitaatti joko appositiorakenteen jälkiosana (38) tai lauseen subjektina (39). Nämäkin kuuluvat suoran esityksen piiriin.²⁵

- (38) Ensimmäisen alaotsikon jälkeen tulee tekstin ehkä vaikuttavin kohta, sillä siinä toistetaan neljä kertaa lauseenalku ”Jos näemme suden”. (Co02)
- (39) ”Älykäs koira vai lasten surma?” on retorinen kysymys, johon ei tekstistä löydy suoranaista vastausta. (Eo25)

Lainausmerkit ja iso alkukirjain osoittavat omalta osaltaan referaatit sitaateiksi.²⁶ Suora ja epäsuora esitys yleensä erottuvat melko selkeästi merkintätavoiltaan, kun kokelas siteeraa kokonaista lausetta. Tilanne muuttuu, kun kokelas lainaa lyhyempiä kokonaisuuksia: yksittäisiä sanoja, enimmäkseen nomineja, lainattaessa lainausmerkit muuttuvat optionaaliksi, kuten seuraavista esimerkeistä näkyy.

- (40) Ilmaukset ”hervioöstä”, ”veritekoihin” sekä ”ryöväriksi” ovat hyvin voimakkaita, negatiivisen sävyn sisältäviä ilmauksia. (Co01)
- (41) Artikkelissa on käytetty voimakkaiden eläinten nimitysten lisäksi muitakin voimakkaita ilmauksia, kuten veriteot ja ”viimeiseen asti”. (Fo24)
- (42) Ryöväri, pelkuri ja ihmissyöjä ovat sanoja jotka painottavat vahvasti negatiivista suhdetta susiin. (Eo05)
- (43) Edellisen kielikuvan lisäksi tekstissä on käytetty tunteisiin vetoavia sanoja, kuten olohuoneittemme sohvilla loikoilevia kotikoiria tai vähemmän positii-

24. Translatiivirakenteita pitää referointina mm. Kurkkio (1978: 25), jos lähde on ilmoitettu.

25. Myös epäsuora esitys on mahdollinen: jos johtoilmauksena toimivaan kommunikaatiosubstantiiviin liittyy alkuperäistä lausumaa muokkaava ja tulkitseva referaatti (eli ei siis sitaatti), se puolestaan esiintyy saman pykälän mukaan *että*-lauseen muotoisena jälkimääritteenä (ISK 2004: § 1479): *Väite, että Itäräjän tuntumassa lapset viedään linja-autolla kouluun susien takia on tehokas herättämään sympatiaa dramaattisuutensa takia*. Näitä on aineistossani kuitenkin melko vähän.

26. Isoa alkukirjainta on käyttänyt myös alaviitteen 25 kokelas epäsuorassa esityksessään, mikä ei ole siinä mielessä ihme, että epäsuora esitys alkaa sanatarkasti samalla tavalla kuin aineistotekstin lausuma. Iso alkukirjain voi toki olla myös virhe paikannimien oikeinkirjoituksessa.

vissävyytteisiä adjektiiveja. (Coo3)

- (44) Perusteille lisätukea antavat myös muut tekstuaaliset tehokeinot, kuten vahvistussanat yhä ja erityisesti. (Doo2)

Esimerkit 40–44 ovat sikäli samanlaisia kuin esimerkit 38–39, että niissä esiintyy kielellistä toimintaa kuvaava nomini, joka voi yksinäänkin, ilman lainausmerkkejä, merkitä referaatin. Uskon myös niiden lukijoiden, jotka eivät tunne aineistotekstiä, erottavan lainasanat ilman lainausmerkkejäkin, koska ne usein liitetään jollakin tapaa johtosanaan syntaktisesti: ne voivat olla samasijaisia kuin se (43) tai subjektina ekvatiivilauseessa, jonka predikatiivi on johtosana (42).²⁷ Jos lainataan sanaa pidempää kokonaisuutta tai jos yksittäinenkin lainasana säilytetään alkuperäisessä muodossaan, käytetään mielellään myös lainausmerkkejä (40–41).

Vielä apposiitiota erottamattomammin sitaatti uppoaa kokelaan lauseen osaksi tapauksissa, joissa ei ole enää mitään johtoilmaukseksi katsottavaa, vaan pelkät lainausmerkit. Tällöin sitaatti voi toimia minä tahansa syntaktisena konstituenttina, kuten seuraavissa:

- (45) Vilkas lainaa tekstissään ”oman maamme luonnonsuojelun ja luonnonestetiikan” asiantuntijan mielipidettä, jonka mukaan ” – – susi on erämaan pelätyin peto”. (C155)
- (46) Sudet tulevat yhä röyhkeämmin pihapiireihin ja tappavat lemmikeitä, ja ”mm. Yläneellä ja Mynämäellä on jouduttu susivaaran takia järjestämään lapsille koulukuljetus”. (Boo4)²⁸
- (47) Karhu on ”luonnon kuningatar”, kun taas susi on ”pieni ja vaatimaton”. (Koo2)

Myös ISK (2004: § 1460) mainitsee, että keskellä kerrontaa voi esiintyä vaikka yksittäinen sana lainausmerkeissä. Tällöin ne tuovat ISK:n mukaan usein esiin kirjoittajan ironisoivan tai muun asenteen. Tällainen luenta ei kuitenkaan tekstitaidon kokeissa vaikuta olevan useinkaan edes mahdollinen. Se, että keino saa tässä toisen merkityksen kuin muualla, kertoo omalta osaltaan erityisestä lajista. Tekstitaidon kokeessa kokelaan kirjoittajaidentiteettiin ei kuulu ironia. Kokelaan sävy on aineistossani harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta asiallinen ja mahdollisimman neutraali. Tämä näkyy kautta

27. Merkittävää on myös sijoittuminen *kuten*-alkuiseen lausekkeeseen (41, 43, 44), jota jonkun pitäisi tutkia osana referointikäytänteitä. Kurkkio (1978: 35–36) pitää sitä yhtenä konnektiiveista, jotka sijoittuvat johtoilmauksen ja referaatin väliin. Syntaktinen suhde on kuitenkin selvästi toinen kuin esimerkiksi *että*-konjunktion rakentama. Lisäksi *kuten*-konnektiivi vaikuttaa suosivan korkeintaan lausekkeen mitaisia lainauksia.

28. Esimerkki tuo mieleen myös alussa (esimerkit 5–7) esitetyt horjuvuudet suorassa ja epäsuorassa esityksessä. Horjuvuus johtuu nähdäkseni osin siitä, että koska on mahdollista yksittäisten sanojen lisäksi upottaa kokonainen lause osaksi omaa lausetta tai virkettä, upotetun referaatin ja yhdyslauseilla referoinnin alueet limittyvät tavalla, joka helposti johtaa vaikutelmaan merkintätapojen horjuvuudesta. Pidän tätä esillä siksi, että se tarkentaa perinteistä jakoa suoraan ja epäsuoraan esitykseen: horjuvuus ei kenties sijoitukaan vain suoran ja epäsuoran välille, mitä olisi helpompi pitää silkkana osaamattomuutena, vaan nimenomaan epäsuoran ja upotetun suoran esityksen välille, jossa on luontaista harmaata aluetta, kuten tässä on käynyt ilmi.

linjan: sen lisäksi, että kokelas enimmäkseen pidättäytyy itse kommentoimasta aihetta, hän pyrkii esittämään aineistotekstin kirjoittajat melko neutraalissa valossa.

Liki kaikki esimerkit upotetusta referaatista lienevät lainausmerkkien, sanatarkkuuden ja usein esiintyvän appositiosuhteen perusteella jollakin tapaa suoraa esitystä, jolloin upotettu referaatti voisi olla suoran esityksen alakategoria. Tämä olisi mahdollista, koska suoran esityksen kuvauksissa johtoilmauksen ja referaatin suhde on määritelty niin väljästi – tällöin referoitavan tekstin upottaminen osaksi referoivaa lausetta voisi olla yksi noista suhteista ja suoran esityksen selvin tunnistuskriteeri olisi referaatin esittäminen sitaattina. Upotettu referaatti ilman johtoilmausta olisi puolestaan vapaata suoraa esitystä.

Toisaalta referaatti on usein niin lyhyt ja niin raskaasti kehystetty kokelaan diskursilla, että mitä vähäisemmäksi referaatti käy, sitä hämärämmäksi muuttuu suoran ja epäsuoran esityksen raja ja lopulta myös referoijan ja referoitavan äänen raja. Referaatin muodon ja syntaktisen aseman vaihtelu heijastelee liki ikonisesti toisen äänen asemaa tekstissä, muoto ja merkitys ovat varsin lähekkäin. Upotetun referaatin kategoria esittää varsin konkreettisesti yhden niistä jatkumoista, joille voi asettaa referoinnin eri muodot (vrt. esim. Leech & Short 1981: 324)²⁹, ja se on moniäänisyyden kuvaamisessa varsin valaiseva.

Upotetun referaatin kategoria voisi sikäli olla myös kokelaan kategoriaksi mieltämä, että se on aika- ja pituusrajoituksiin orientoituvalla kirjoittajalle ekonominen. Samalla se joustaa tehtävänannon mukaan. Jos haetaan väitettä, kuten tehtävässä 5, se on lause eikä yksittäinen lekseemi. Kun taas haetaan retorista keinoa, se voi olla vaikka tietyn-tyyppinen adjektiivi. Upotettua referaattia voi käyttää molemmista kirjoittamiseen, ja kuitenkin se tuntuu uhmaavan vähemmän kieltoa käyttää suoraa esitystä. Jonkinlainen etnografinen tutkimus kokelaiden omista kategorioista olisi paikallaan.

7 Referointi kontekstissaan: referaatti osana erittelymuottia

Kun referointia tarkastelee osana laajempaa kontekstia tekstitaidon kokeessa, on havaittavissa erityinen skeema, hahmo tai muotti (ks. termeistä esim. Etelämäki, Herlin, Jaakola & Visapä 2009: 177; Kelomäki 1997: 125–126; ISK 2004: § 499), so. merkitys- ja rakennekokonaisuus, jolla kokelas osoittaa osaavansa eritellä aineistotekstiä tehtävänannon mukaisesti ja myös todistaa osaamisensa. Tämä näkyy parhaiten upotetun referaatin konteksteista mutta pätee muutenkin (Berg, tulossa). Referointi saa evidentoimisen tehtävän tässä rakenteessa, jota voisi kutsua vaikka erittelymuotiksi. Se ei ole ainoa tapa kielellistää havaintoja ja päätelmiä tekstitaidon kokeessa mutta yleinen.

Muottiin kuuluvat seuraavat kolme rakenneosaa (kaksi havainnollistavaa esimerkkiä kunkin osan perässä – samat esimerkkilauseet jatkuvat seuraavan rakenneosan kohdalla):

29. Shore (2005: 77) esittää perustellusti, että referoinnin jatkumoa voisi yhden sijaan miettiä useampia.

I Tulkinta

Laajasti ottaen tekstitaidon koe testaa kokelaan taitoja eritellä ja tulkita aineistotekstiä. Tulkinnalla tarkoitetaan yhtä laajasti ottaen tehtävänantoon orientoituvaa, kokelaan havainnon tai päätelmän esittävää väitettä, joka kuvaa aineistotekstin kirjoittajien tavoitteellista toimintaa: Tehtävässä 4 kokelas tekee yleisimmin tulkintoja jostakin aineistotekstin kirjoittajan intentiosta, joka näkyy tietystä retorisestä keinosta, tai retoristen keinojen efektistä, jota voidaan kuvata lukijan reaktiolla. Tehtävässä 5 taas etsitään väitteitä ja niiden perusteluja, jolloin kokelaan tulkintaa on, mikä on aineistotekstin väite ja mikä perustelu.

Tehtävä 4: *Teksti laittaa lukijan pohtimaan*

Tehtävä 5: *He perustelevat pyrkimyksiään lisätä kaatolupia*

II Sen kielellisen keinon nimeäminen, jolla tavoite saavutetaan aineistotekstissä.

heittämällä retorisen kysymyksen / esisopimuksella,

III Referaatti, joka eidentoi tulkinnan osoittamalla keinon olemassa olevaksi ja oikeaksi ja ohjaamalla lukijan samaan tulkintaan kuin kokelas. Referaatti voi olla suoraa tai epäsuoraa esitystä.

”Älykäs koira vai lasten surma?” / että sudet ovat petoja.

Yksinkertaisimmillaan tai tiiveimmillään muotti toteutuu siis yhtenä lauseyhdistyksenä. Tällöin intention tai efektin paikka on päälauseessa. Päälauseen verbilauseke saa komplementtikseen adessiivimuotoisen lausekkeen, jota tarkennetaan lausekkeeseen liittyvällä referaatilla. Adessiivimuotoinen lauseke voi olla joko NP, jonka edussana on adessiivissa, tai VP, jonka edussana on MA-infinitiivin adessiivissa. Jos kyseessä on NP, nomini ei tavallisesti saa tarkenteita³⁰ vaan rakentuu yhdestä laajasti ottaen kielellistä toimintaa kuvaavasta eli metakielellisestä substantiivista (47–50), joka toimii johtosana. VP:ssa metakielellinen nomini esiintyy transitiiiverbin komplementtina (51–52). VP:n voisi indefiniittisyydestä huolimatta hahmottaa myös johtolauseeksi. Aiemman referointitutkimuksen valossa kiinnostavaa on se, että johtolauseessa voi esiintyä myös johtosana ja johtolauseita on kenties kaksin kappalein (esimerkki 52), jolloin voi pohtia referaatin syntaktista asemoitumista monimutkaisessa yhdyslauseessa.

- (47) Suden liiallista suojelua perustellaan tekstissä **argumentilla**, joka väittää, ettei ”Brysselissä istuvalla virkamiehellä” ole todellista tietoa Suomen susitalanteesta. (D002)
- (48) Teksti alkaa mielenkiinnon nostamiseksi **uutisotsikoilla**, joissa kerrotaan susien tappamista eläimistä ja susien liikkumisesta ihmisen asumilla alueilla. (F022)

30. Tarkenteet ovat kuitenkin mahdollisia, mikäli metakielellinen nomini on esimerkiksi melko epämääräinen, kuten ”sana” (50). Tämä ei kuitenkaan ole välttämätöntä vaan kenties vielä epämääräisempi ”ilmaisu” kelpaa ilman tarkennettakin.

- (49) Lopussa Vilkka kannustaa ja suostuttelee ihmiset omalle kannalleen **huudahuksella** ”Susi ansaitsee muodonmuutoksensa”. (Ho44)
- (50) Tunteisiin pyritään vetoamaan myös mm. **vahvoilla sanoilla**, kuten tappaa. (Ao16)
- (51) Lukijan mielipiteisiin pyritään vaikuttamaan **esittelemällä myytti**, jossa ”tappajan sijasta susi kuvataan äidin symbolina, elämän ylläpitäjänä ja säilyttäjänä.” (Boo4)
- (52) Kysymyksen esittäjät ilmaisevat mielipiteensä **asettamalla ehdon**: ”Lähtökohdanna on oltava se, että ihmistä suojellaan sudelta eikä sutta ihmiseltä.” (Go29)

Yllä kuvatun kaltaiset NP ja VP, jotka voivat saada apposiitioksi tai muuksi seuralaiseksi referaatin, ovat monin tavoin ylioppilaskokeeseen tai mihin tahansa erittelevään tekstiin soveltuvia: voidaan jäljitellä (tai tietysti lajista riippuen vaikka toteuttaa) tieteellistä tyyliä mm. monipolvisin lauserakentein, abstraktein nominein³¹ ja täsmällisyyteen pyrkivin viittaustavoin (ks. esim. Luukka 2002: 14–17; Hiidenmaa 2004: 120–121). Tieteellinen tyyli voidaan katsoa ylioppilaskokeen yhdeksi ihanteeksi monesta syystä.

VP, jonka edussana on MA-infinitiivin adessiivi, voi kuitenkin saada objektikseen *että*-lauseen muotoisen referaatin (esimerkit 53–56: kyseessä siis prototyyppinen epäsuora esitys) ilman johtosanaa, jolloin kielenaines jää tarkemmin nimeämättä. Koska koevastaus jäljittelee monessa tieteellistä kieltä ja koska tieteellisen kielen keskeinen piirre on käsitteellistäminen ja nominalisointi (ks. esim. Luukka 2002: 18), metakielellisen nominin puuttuminen saattaa olla se syy, miksi esimerkkien 53–56 kaltaiset virkkeet näyttävät kuuluvan alempia pistemääriä saaneisiin vastauksiin. Kuten kuitenkin totesin luvussa 2, aineiston koostumus ei mahdollista varmoja johtopäätöksiä.

- (53) Hallitusta pyritään saada toimiin myös **toteamalla, että** maa- ja metsätalousministeriön politiikka on ristiriitainen, sillä sen mukaan suurpedoilla tulisi olla elinvoimaiset kannat, mutta samalla niiden ei tulisi aiheuttaa kohtuutonta haittaa ihmiselle. (Eo03)
- (54) Väitettään susien lähestymisestä kirjoittajat perustelevat **kertomalla, että** nykyisin erällä paikkakunnilla kuljetetaan lapsia kouluun susien pelossa. (Go12)
- (55) Lisätuen perustelulle he saavat **sanomalla, että** ”keskimäärin viime vuosina sudet ovat tappaneet 15-25 koiraa vuosittain”. (Ho25)
- (56) Pääkaupunkiseudulla mahdollisesti asuviin eduskunnan päättäjiin vaikutetaan **kertomalla että** sudet ovat levinneet jo Etelä- ja Länsisuomeen ja tiheimmin asutuilla alueilla susien ja ihmisten kohtaamiset ovat lisääntyneet. (Jo09)

Samankaltaista tai kaavan – tulkintaa ilmaiseva väite, keinon nimeäminen ja keinon evidentoinen referaatti – voi toteuttaa muutenkin kuin pakkaamalla sen yhdeksi

31. Myös esimerkkien 31 ja 32 abstraktit nominit *uhka* ja *haitta*, joita niitäkin evidentoi ja konkretisoi referaatti, ovat mielestäni äärimmäisen kiinnostavia suhteessa erittelymuottiin!

virkkeeksi (esimerkit 57–60). Myös komponenttien järjestys voi vaihdella siten, että tulkinta esitetään johtopäätöksen paikalla ja kenties jopa *siis*-partikkelilla merkittynä (57; ks. esim. Hakulinen 1999: 66) kappaleen lopussa (57–60). Muotti voi toimia kokonaisen kappaleen runkona (58–59), jolloin jokin osa tai kaikki osat saattavat kertautua kappaleen sisällä (59). Viime kädessä koko kokelaan teksti voi rakentua erittelymuotin varaan, jolloin se voi kuvata myös tekstilajin rakennetta (Berg, tulossa³²).

- (57) Suostutteluakin löytyy: ”Jos näemme suden vaarallisena petona, pelkäämme sitä. Jos näemme suden älykkäänä, tuntevana ja tietoisena koiraeläimenä, suhteemme suteen on arvostava.” Vilkka *siis* suostuttelee lukijaa ajattelemaan samoin **käyttämällä suostuttelumääritelmää**. (Ho25)
- (58) Suden liiallista suojelua perustellaan tekstissä **argumentilla**, joka väittää, ettei ”Brysselissä istuvalla virkamiehellä” ole todellista tietoa Suomen susitilanteesta. Näin asetetaan vastakkain suuri ja vaikutusvaltainen poliitikko ja pieni, kärsivät suomalainen. Teksti mustamaalaa EU:n virkamiehiä ja vähentelee heidän tietojaan ja taitojaan. (Do02)
- (59) Vilkka lainaa muun muassa Reino Kalliola seuraavasti: ”Suden sammumaton nälkä ajaa sitä hurjiin veritekoihin.” Näihin vahvasti tunteisiin vetoaviin väitteisiin Vilkka kuitenkin **vastaa toistoa retorisena keinonaan käyttäen teoriallaan**: ”Jos näemme suden vaarallisena petona, pelkäämme sitä. Jos näemme suden älykkäänä --, suhteemme suteen on arvostava. Jos näemme suden ihmissyöjänä, pelkäämme...” **Tällä virkerykelmällä** Vilkka kyseenalaistaa suden itseisarvona pidettyä pahuutta selittäen ”susivihan” lähinnä asennekysymyksenä. (Jo01)
- (60) Vilkka kirjoittaa artikkelissaan sudesta aisteihin vetoavasti: ”Silti se on siellä jossakin. Voimme seurata sen jälkiä, kuulla sen ulvovan, mutta me emme näe sitä.” **Aistihavaintoja kuvailemalla** Vilkka luo kuvan suden myyttisyydestä. (Lo09)

Kuten esimerkeistä näkyy, muotista ”säilyy” tulkinnan ja referaatin lisäksi adessiivi. Se ei ole ihme, sillä sillä ilmaistaan välinettä ja keinoa (ISK 2004: § 1252), jota kokeessa ollaan hakemassa. Abstraktilla nominilla nimeämisen lisäksi vielä välineeksi asettaminen objektivoi kielenaineksen kaksin verroin, jolloin kokelas voi osoittaa ”erittelevänsä” ja ”tekevänsä havaintoja tekstin ilmaisukeinoista”, kuten kokeessa edellytetään. On suorastaan ihme, että muottia ei opeteta ainakaan oppikirjoissa eikä siitä näköjään ole tehty tutkimustakaan. Sen sijaan ei ole ihme, että äidinkielen ja kirjallisuuden diskurssiin kehittyi tällainen muotti, joka palvelee ekonomisesti suorittamisen ja kenties arvioimisenkin tarpeita. Se on joustava ja sofistikoitunut. Kuvittelisin, että se on myös ekspositorisen tekstityypin (ks. esim. Kauppinen & Laurinen 1984: 26–27; Pietikäinen & Mäntynen 2009: 102) ytimessä.

32. Olen eritellyt tekstitaidon koevastausta myös tekstilajina. Katson kuitenkin aiheelliseksi tarkastella sitä laajemman aineiston valossa, kun olen saanut käyttööni vuosien 2009 ja 2010 koevastaukset. Tuolloin lajikin on vakiintuneempi.

Skeema voi saada kuitenkin hyvin moninaisia muotoja ja varsinkin alemmissa pistemäärissä se toteutuu varsin vajavaisesti. Kuten Kelomäki (1997: 125) sanoo: ”Hahmojen hahmomaisuus vaihtelee.” En paneudu kuvaamaan muotia tämän tarkemmin, koska tällä erää aiheeni on referointi.

Erittelymuotti on referoinnin havainnoimisessa tärkeä siksi, että se ratkaisee monia referoinnin kuvauksen ongelmia käsillä olevassa tekstilajissa.³³ Ensinnäkin yhdyslauseen alkuosan verbi (ks. esimerkit 8–12) näyttyy uudessa valossa: kokelas voi nimitä jättää nimeämättä keinon ja esittää referaattiosan suoraan tulkintansa evidenssinä. Tällöin yhdyslauseen alkuosa kuvaa tulkintaa ja jälkiosa on referaatti. Tällöin yhdyslauseen alkuosa ei oikeastaan ole johtolause, vaan johtoilmaus on nimenomaan ellipsoitunut, kuten esimerkkien 9–11 yhteydessä esitin. Tämä ei kuitenkaan käy esille tarkastelemalla pelkkiä yhdyslauseita vaan tarvitaan laajempaa kontekstia.

Toiseksi *X:n mukaan* -konstruktion harvinaisuus saa selityksen: yhtenä virkkeenä toteutuvaan erittelymuottiin sitä on kutakuinkin mahdotonta upottaa. Konstruktiota voi käyttää lähinnä kappaleen osana toimivaan, itsenäiseksi lauseeksi rakentuvaan evidenssiosaan. Siinäkin se ei ole erityisen suosittu, mutta se ei johdu syntaktisen potentiaalnin puutteesta vaan siitä, että sen yhteyteen on vaikea sijoittaa kielenainesta kuvaavia sanoja (ks. tämän artikkelin lopetusta).

Tärkein erittelymuotin anti kuitenkin on, että se asettaa referoinnin virketasolla kontekstiinsa ja osoittaa sille siinä selkeän tehtävän, evidentoimisen, mikä omalta osaltaan selittää referoivien jaksujen muotoa. Toiseksi virketason erittelymuotti on nähtävissä sekä kappaleen rakenteen että koko tekstin taustalla toimivana skeemana, eräänlaisena joustavana rakenteena, joka samalla säätelee äänien suhteita ja motivoi kulloinkin valittua referointikeinoja: jos evidentoimiseen tarvitaan enemmän kuin yksi sana, niin esimerkiksi monilauseinen epäsuora esitysikin on mahdollinen.

8 Kokelaan ääni ja aineistotekstin ääni

Erilaiset referointikeinot ovat metakieltä (ks. esim. Hyland 2005: 32). Ne muodostavat osan metakielellisestä repertuaarista, ja niiden mahdollisuudet ja rajoitukset ovat myös kokelaan oman syntaksin mahdollisuuksia ja rajoituksia, joita voi toki uusintaa, venyttää ja rikkoakin. Referointirakenteiden analyysi perinteisin kategorioin vie pitkälle myös tekstien välisen suhteen tarkastelussa ja tekstilajin tarkastelussa: mitkä keinot ovat tarkoituksenmukaisia tekstitaidon kokeen genressä? Samalla kielioppilähtöinen tarkastelu paljastaa, miksi juuri vapaa esitys ja toisaalta monivirkkeinen referaatti ovat olleet ongelmallisia kuvattavia: referoinnin tunnistaminen ja kategorian määrittäminen voivat vaatia koko tekstin tarkastelua.

Sen sijaan se, miksi sitaattien aseman ymmärtäminen on jäänyt alaviitteiden vaaraan, ei ole yhtä selvää. Myös sanatarkkuuden kriteeri synnyttää ristiriitaisia tulkinto-

33. Samalla kun muotti ratkaisee joitakin kuvauksen ongelmia, se kuitenkin luo uusia, kiinnostavia ongelmia: miten tulisi esimerkiksi kuvata muotissa usein esiintyvien eksistentiaalilauseiden (*Tekstissä on paljon vahvoja argumentteja*) suhdetta (selvemmin) referoiviin lauseisiin?

ja.³⁴ Upotettu referaatti osoittaa tarpeen avata suoran esityksen kategoria mahdollisesti kokonaan uudelleen eikä pyrkiä kuvaamaan sitä samoista näkökulmista kuin epäsuoraa esitystä (ks. myös Pietilä 1993). Kokonaisesitys sitaatin luonteesta olisi myös hyvä.

Tekstitaidon kokeessa aineistotekstin ilmentymät kokelaan tekstissä, kutsuttakoon niitä tässä vaikka aineistotekstin ääneksi, ovat kaikki kokelaan äänelle jollakin tapaa alisteisia, mikä näkyy mainiosti syntaktisen ja RST-analyysin keinoin. Kokelas pitää nämä kaksi ääntä erillään. Kolmannen tekstin, tehtävänannon äänen, hän taas ottaa omakseen. Hän poimii valitsemansa lausumat aineistotekstistä ja esittää ne uudessa kontekstissa kehystämällä ne uudelleen omalla tekstillään tai äänellään tehtävänannon mukaisesti.

Tekstitaidon kokeessa kokelaan ”oma” ääni on äidinkielen ja kirjallisuuden erityisdiskurssia, joka näkyy paitsi koulukieliopin käsitteinä myös johtolauseen verbeinä ja johtosanoina, jotka kuvaavat kielellistä toimintaa ja ovat nähtävissä osoitukseksi kyvystä eritellä kieltä. Samainen erityisdiskurssi rakentaa omalta osaltaan tekstiä kokonaisuudeksi ja yhdistää sen muihin samanlaisiin teksteihin: tehtävien 4 ja 5 vastaukset ovat samanlaisia juuri tavassaan rakentaa moniäänistä tekstiä. Arvioinnin perusteella myös puutteet vaikuttavat syntyvän tässä: kokelaan oman äänen tulee olla aineistotekstin ääntä vahvempi ja artikuloitua selvästi äidinkielen ja kirjallisuuden diskurssina. Sannon tämän kuitenkin varovaisesti.

Retorisena ratkaisuna ja jonkinlaisena mekanismina tällainen referointi on helppo nähdä koulun ja koulutuksen kielenkäytön ilmenemismuodoksi. Koulun kieli, pedagoginen diskurssi, rakentuu niin, että koulun ulkopuoliset diskurssit niin sanotusti rekontekstualisoidaan koulun tarkoituksien mukaisesti (ks. esim. Bernstein 1996). Uudelleen kontekstualisoitaessa alkuperäisten diskurssien muoto, merkitys ja sisältö saatavat muuttua radikaalistikin (Linell 1998: 145). Tämä uudelleenkontekstualisointi on avainsana myös tarkasteltaessa paitsi referoivan ja referoitavan lauseen suhdetta myös aineistotekstin ja kokelaan tekstin välistä suhdetta. Aineistoteksti pelkistyy kielen ja retoriikan aineksiksi, eikä sillä ole muuta merkitystä.

Se, että tekstitaidon koevastaus on koetilanteessa kirjoitettu teksti, muodostaa referointikäytänteille oman motivaationsa. Kokeessa yritetään pärjätä ja koulussa pärjäävän kieli on tietynlaista. Kielen merkitystä koulussa laajalti pohtinut sosiolingvisti Basil Bernstein jakaa diskurssit yhteiskuntaluokan mukaan karkeasti kahtia: toiset edustavat ns. rajoitettua koodia (*restricted code*) ja toiset ns. elaboroitua koodia.³⁵ Rajoitettu koodi on tilanne- ja henkilösidonnaista ja edellyttää runsaasti yhteistä, välittömästi jaettua maaperää. Elaboroitu koodi taas esittää todellisuuden, tai koetun todellisuuden, uutena ja vailla sidonnaisuuksia. Tyypillinen esimerkki tästä olisi vaikka oppikirjateksti (ks. esim. Hiidenmaa 2004: 218). Koulussa menestyvät Bernsteinin mukaan ne, jotka hallitsevat rajoitetun lisäksi elaboroidun koodin, johon toisaalta sosiaalistutaan enimmäkseen juuri koulussa. (Bernstein 1974.)

Tekstitaidon kokeessa kokelas on kirjoittavanaan lukijalle, joka ei tunne aineistotekstiä. Lukija taas dekodaa kokelaan tekstiä kahdella tasolla: yhtäältä hän on lukevi-

34. Myös Shore (2005: 65) pitää sanatarkkuuden kriteeriä ongelmallisena.

35. Auli Hakulinen (1975) on kääntänyt nämä "suppeaksi" ja "taidokkaaksi" koodiksi.

naan niin, ettei tunne aineistotekstiä, mutta toisaalta hän kykenee osoittamaan paikat, joissa aineistotekstiin ei esimerkiksi viitata koulukontekstissa sovitulla tavalla. Aineistotekstiksi kokelaalle osoitetaan kirjoitus, jota hän ei todennäköisesti ole nähnyt ennen ja jonka aihepiiriäkään hänen ei välttämättä oleteta tuntevan. Näin testataan elaboroidun koodin hallitsemista monilla tavoilla ja tasoilla. Hallitseminen puolestaan osoitetaan juuri referoinnilla.

Lähteet

- ABASI, ALI R. – AKBARI, NAHAL 2008: Are we encouraging patchwriting? Reconsidering the role of the pedagogical context in ESL student writers' transgressive intertextuality. – *English for Specific Purposes* 27 s. 267–284.
- ATKINSON, MAX 1984: *Our masters' voices. Language and body language of politics*. London: Routledge.
- BAZERMAN, CHARLES 2004: Intertextuality. How texts rely on other texts. – Charles Bazerman & Paul Prior (toim.), *What writing does and how it does it. An introduction to analyzing texts and textual practices* s. 83–96. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- BAHTIN, MIHAIL 1990: *The dialogic imagination. Four essays*. Kääntäneet Caryl Emerson & Michael Holquist. Austin: University of Texas Press.
- BERG, MAARIT (tulossa): Finnish matriculation examination in literacy skills as an emerging genre. Julkaisematon käsikirjoitus.
- BERNSTEIN, BASIL 1974: *Class, codes and control*. Vol. 1. Theoretical Studies towards a Sociology of Language. Lontoo: Routledge & Kegan Paul.
- 1996: *Pedagogy, symbolic control and identity. Theory, research, critique*. Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield.
- COHN, DORRIT 2006: *Fiktio mieli*. Suom. Paula Korhonen, Markku Lehtimäki, Kai Mikkonen & Sanna Palomäki. Helsinki: Gaudeamus.
- DU BOIS, JOHN W. 2007: The stance triangle. – Robert Englebretson (toim.), *Stancetaking in discourse. Subjectivity, evaluation, interaction* s. 139–182. Amsterdam: John Benjamins.
- ENKVIST, NILS ERIK 1975: *Tekstilngvistiikan peruskäsitteitä*. Jyväskylä: Gummerus.
- ETELÄMÄKI, MARJA – HERLIN, ILONA – JAAKOLA, MINNA – VISAPÄÄ, LAURA 2009: Kielioppi käsitteistyksenä ja toimintana. Kognitiivista kielioppia ja keskusteluanalyysia yhdistämässä. – *Virittäjä* 113 s. 162–187.
- FAIRCLOUGH, NORMAN 1992: *Discourse and social change*. Cambridge: Polity Press.
- GRÜNN, KARL – GRÜNTAL, SATU – UUSI-HALLILA, TUULA 2004: *Kivijalka. Lukion äidinkielen ja kirjallisuuden oppikirja*. Helsinki: Tammi.
- GRÜNN, KARL – HEIKKINEN, KIRSI – LEPPILAHTI, SIRKKU (toim.) 2008: *Ylioppilastekstejä 2008*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Äidinkielen Opettajain Liitto.
- HAAKANA, MARKKU 2005: Sanottua, ajateltua ja melkein sanottua. Puheen ja ajatusten referointi valituskertomuksissa. – Markku Haakana & Jyrki Kalliokoski (toim.), *Referointi ja moniäänisyys* s. 114–149. Tietolipas 206. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HAKULINEN, AULI 1975: Lapsenkieli luokkayhteiskunnassa. – *Virittäjä* 79 s. 226–229.
- HAKULINEN, LAURI 1999: *Luennot suomen kielen partikkeleista*. Toim. Yrjö Lauranto & Tapani Lehtinen. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- HERLIN, ILONA 1997: *Suomen kielen koska-konjunktion merkitys ja merkityksenkehitys*. Suomi

183. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1998: *Suomen kun*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 712. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HEURLEY, LAURENT 1997: Processing units in written texts. Paragraphs or information blocks. – Jean Costermans & Michel Fayol (toim.), *Processing interclausal relationships. Studies in the production and comprehension of text* s. 179–200. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- HIIDENMAA, PIRJO 2004: *Suomen kieli – who cares?* Helsinki: Otava.
- HONKANEN, SUVI 2009: Lauseet, jaksot ja (ala)laji viraston ohjailevissa kirjeissä. – Vesa Heikkinen (toim.), *Kielen piirteet ja tekstilajit. Vaikuttavia valintoja tekstistä toiseen*. Tietolipas 229. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HYLAND, KEN 2002: Activity and evaluation. Reporting practices in academic writing. – John Flowerdew (toim.), *Academic discourse* s. 115–130. Edinburgh: Pearson Education Ltd.
- 2005: *Metadiscourse*. London: Continuum.
- 2009: *Academic discourse*. London: Continuum.
- IKOLA, OSMO 1961: *Das Referat in der finnischen Sprache. Syntaktisch-stilistische Untersuchungen*. Suomen tiedeakatemia toimituksia B:121. Helsinki: Suomen tiedeakatemia.
- ISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 950. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- JAAKOLA, MINNA 2006: Pussikaljaromaanin ääniä. – Taru Nordlund, Tiina Onikki-Rantajääskö & Toni Suutari (toim.), *Kohtauspaikkana kieli. Näkökulmia persoonaan, muutoksiin ja valintoihin* s. 163–181. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KALLIOKOSKI, JYRKI 1989: *Ja. Rinnastus ja rinnastuskonjunktion käyttö*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 497. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2005: Referointi ja moniäänisyys kielenkäytön ilmiönä. – Markku Haakana & Jyrki Kallioski (toim.), *Referointi ja moniäänisyys* s. 9–43. Tietolipas 206. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2006: Virke, dialogisuus ja argumentaatio. Irralliset sivulauseet ja toisella kielellä kirjoittaminen. – Taru Nordlund, Tiina Onikki-Rantajääskö & Toni Suutari (toim.), *Kohtauspaikkana kieli. Näkökulmia persoonaan, muutoksiin ja valintoihin* s. 212–231. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KALLIOKOSKI, JYRKI – HAAKANA, MARKKU (toim.) 2005: *Referointi ja moniäänisyys*. Tietolipas 206. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KAUPPINEN, ANNELI 1998: *Puhekuviot, tilanteen ja rakenteen liitto. Tutkimus kielen omaksumisesta ja suomen konditionaalista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 713. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KAUPPINEN, ANNELI – LAURINEN, LEENA 1984: *Tekstejä teksteistä. Muisti- ja tekstilingvistiikan sovelluksia asiatekstien referoinnin problematiikkaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KAUPPINEN, ANNELI – ROUTARINNE, SARA 2006: Oratio obliqua fennistiikan juurilla. – Taru Nordlund, Tiina Onikki-Rantajääskö & Toni Suutari (toim.), *Kohtauspaikkana kieli. Näkökulmia persoonaan, muutoksiin ja valintoihin* s. 182–197. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KELOMÄKI, TAPANI 1997: *Ekvatiivilause*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KNIIVILÄ, SONJA – LINDBLOM-YLÄNNE, SARI – MÄNTYNYNEN, ANNE 2007: *Tiede ja teksti. Tehoa ja taitoa tutkielman kirjoittamiseen*. Helsinki: WSOY.

- KOMPPA, JOHANNA 2001: *Tiedote, rakenne ja lukijuus. Lukijuuden tarkastelua Helsingin Energian tiedotteiden avulla*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- KOSKELA, LASSE 2000: *Lukutaitoa jäljittämässä. Raportti uudentyypisen äidinkielenkokeen kokeilusta kahdeksassatoista suomenkielisessä lukiossa*. Helsinki: Ylioppilastutkintolautakunta.
- KOSKI, MAUNO 1985: Toisen tekstiin viittaaminen nykyisessä kirjasuomessa. – *Lauseita ja ajatuksia* s. 70–179. Fennistica 5. Turku: Åbo Akademi.
- KOUKI, ELINA 2009: ”Käsitteitä tarpeen mukaan.” *Kirjallisuustieteelliset käsitteet lukion kirjallisuudenopetuksessa*. Scripta lingua fennica edita. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja C, osa 293. Turku: Turun yliopisto.
- KUIRI, KAIJA 1984: *Referointi Kainuun ja Pohjois-Karjalan murteissa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 405. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KURKKIO, MARKKU 1978: *Referaatti 1960-luvun suomen yleiskielessä*. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 16. Oulu: Oulun yliopisto.
- LAITINEN, LEA 2005: Puhetta puheesta – kirjoittamalla. Miten 1800-luvulla referoitiin? – Markku Haakana & Jyrki Kalliokoski (toim.), *Referointi ja moniäänisyys* s. 188–223. Tietolipas 206. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LEECH, GEOFFREY N. – SHORT, MICHAEL 1981: *Style in fiction. A linguistic introduction to English fictional prose*. London: Longman.
- LEINO, PENTTI 2008: Ylioppilaisaineesta kypsyyskokeeksi. – Anne Helttunen & Anita Julin (toim.), *Kiittäen hyväksyty. Äidinkielen ylioppilaskokeen historiaa ja nykypäivää* s. 121–128. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Äidinkielen Opettajain Liitto.
- LIEKO, ANNELI – LEHIKAINEN, LAILA – LAAKSONEN, KAINO – KIURU, SILVA 1983 [1982]: *Ohjeita tutkielman kirjoittajalle*. Helsinki: Gaudeamus.
- LINDHOLM, ANNA-STINA 2001: *På spaning efter textkompetens. Rapport om ett försök med en ny form av modersmålsprov i sex finlandssvenska gymnasier*. Helsingfors: Studentexamensnämnden.
- LINELL, PER 1998: Discourse across boundaries. On recontextualisations and the blending of voices in professional discourse. – *Text* 18 s. 143–157.
- LUUKKA, MINNA-RIITTA 2002: Mikä tekee tekstistä tieteellisen. – Merja Kinnunen & Olli Löytty (toim.), *Tieteellinen kirjoittaminen* s. 13–28. Tampere: Vastapaino.
- MANN, WILLIAM C. – THOMPSON, SANDRA A. 1988: Rhetorical structure theory. Toward a functional theory of text organization – *Text* 8 s. 243–281.
- MARTIN, J. R. – WHITE, P. R. R. 2005: *The language of evaluation. Appraisal in English*. New York: Palgrave Macmillan.
- MIKKOLA, ANNE-MARIA – KOSKELA, LASSE – HAAPAMÄKI-NIEMI, HELJÄ – HAUTANIEMI, MINNA – HUTTUNEN, LEENA – JULIN, ANITA – KAUPPINEN, ANNELI – KARHUMÄKI, JOHANNA – LIUSKARI, HELEENA – NUOLIJÄRVI, PIRKKO – VALKONEN, KAIJA 2004: *Äidinkieli ja kirjallisuus. Käsikirja*. Helsinki: WSOY.
- MIKKONEN, KAI 2006: Fiktio erityisyys ja ainutlaatuisuus Dorrit Cohnin mukaan. – Dorrit Cohn, *Fiktio mieli* s. 249–264 [jälkisanat]. Suom. Paula Korhonen, Markku Lehtimäki, Kai Mikkonen & Sanna Palomäki. Helsinki: Gaudeamus.
- MYERS, JACK – SIMMS, MICHAEL 1989: *The Longman dictionary of poetic terms*. New York: Longman.
- MÄNTYNEN, ANNE 2003: *Miten kielestä kerrotaan. Kielijuttujen retoriikkaa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 926. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2005: Referointi tekstilajipiirteinä. Esimerkinä kielijutut. – Markku Haakana & Jyrki

- Kalliokoski (toim.), *Referointi ja moniäänisyys* s. 258–281. Tietolipas 206. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2010: Tekstien monet äänet – moniäänisyyden tunnistaminen ja erittely. – Merja Lumijärvi & Mervi Murto (toim.), *Ylioppilastekstejä 2010* s. 25–28. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Äidinkielen Opettajain Liitto.
- PENTTILÄ, AARNI 1948: Referaatista I. selosteesta. – *Virittäjä* 48 s. 48–69.
- 2002 [1963]: *Suomen kielioppi*. Kolmas muuttamaton painos. Toim. Jari Palomäki. Vantaa: Dark oy.
- PIETIKÄINEN, SARI – MÄNTYNEN, ANNE 2009: *Kurssi kohti diskurssia*. Tampere: Vastapaino.
- PIETILÄ, VEIKKO 1993: On tämä aika kamala – ja kiehtova – peli! Uutinen ja vapaa epäsuora esitys. – *Virittäjä* 97 s. 345–366.
- RAHTU, TOINI 2009: Siipirikko villivarsa eli siteeraamisen lyhyt oppimäärä. – Kirsi Heikkinen & Sirkku Leppilahti (toim.), *Ylioppilastekstejä 2009* s. 28–32. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Äidinkielen Opettajain Liitto.
- 2010: Kerronta – kasvatustieteen kysymys? – *Virittäjä* 114 s. 621–626.
- ROIG, MIGUEL 2001: Plagiarism and paraphrasing criteria of college and university professors. – *Ethics & Behaviour* 11 s. 307–323.
- ROUTARINNE, SARA 2005: Keskustelupuheen johtolauseiden kieliooppia. – Markku Haakana & Jyrki Kalliokoski (toim.), *Referointi ja moniäänisyys* s. 83–113. Tietolipas 206. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2008: Tekstitaidon koe punnitsee myös tekstistä kirjoittamisen keinoja. – Karl Grunn, Kirsi Heikkinen & Sirkku Leppilahti (toim.), *Ylioppilastekstejä 2008* s. 21–26. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Äidinkielen Opettajain Liitto.
- SEARLE, JOHN 1979: *Expression and meaning. Studies in the theory of speech acts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SHORE, SUSANNA 1986: *Onko suomessa passiivia?* Suomi 133. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2005: Referoinnista projektiioon ja metarepresentaatioon. – Markku Haakana & Jyrki Kalliokoski (toim.), *Referointi ja moniäänisyys* s. 44–82. Tietolipas 206. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SILTALA, JUHA 1995: Ihmiset – kohtalotovereita vai puhetavoja. – *Yliopisto* 11/1995. <http://yliopistolehti.helsinki.fi/yli11puhe.htm>. (13.1.2011.)
- SINKO, PIRJO 2008: 1992 ja 2007 – kaksi yo-koeuudistusta lukutaidon edistämiseksi. – Anne Helttunen & Anita Julin (toim.), *Kiittäen hyväksytyt. Äidinkielen ylioppilaskokeen historiaa ja nykypäivää* s. 145–150. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Äidinkielen Opettajain Liitto.
- TARNANEN, MIRJA 2002: *Arvioija valokeilassa. Suomi toisena kielenä -kirjoittamisen arviointia*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston soveltavan kielentutkimuksen keskus.
- TUOMARLA, ULLA 1997: Kirjoittava minä suhteessa toiseen. Kerrontateknisiä huomioita Juha Siltalan kirjasta *Miehen kunnia*. – *Virittäjä* 101 s. 49–65.
- VALTONEN, PÄIVI (tulossa): *Abiturientti uutistoimittajana. Uutisgenre äidinkielen tekstitaidon ylioppilaskokeessa keväällä 2007*. Tekeillä olevan väitöskirjan käsikirjoitus. Turun yliopiston kieli- ja käännöstieteiden laitos.
- YTL 2003 = Ylioppilastutkintolautakunta 2003: Uudistuva ylioppilastutkinto. – <http://www.ylioppilastutkinto.fi/fi/ylioppilastutkinto/uudyot/>. (7.1.2011.)
- YTL 2011 = Ylioppilastutkintolautakunta 2011: Äidinkielen kokeen määräykset. – <http://www.ylioppilastutkinto.fi/fi/maaraykset/ainekohtaiset/aidinkieliz2007.html>. (7.1.2011.)

Discourse presentations and expository schemes in the Finnish matriculation examination of literary skills

The article analyses the uses of discourse presentations in the Finnish matriculation examination of literacy skills. The data consists of hand-written texts of 1–4 pages each produced at the matriculation examination and provided for analysis by Ylioppilastutkintolautakunta (the Matriculation Examination Board). In their texts, matriculation candidates (aged 18–19) are expected to analyse either argumentation in one so-called data text or rhetorical devices in another data text.

The categories of the discourse presentation used are those of *Iso suomen kielioppi* ('Big Finnish Grammar', 2004), namely direct speech ('speech' includes writing and thought), indirect speech, free direct speech and free indirect speech. An empirical analysis of the data shows that the combination of the categories 'free' and '(in)direct' is problematic, especially when the candidate quotes one word from the data text and embeds it into his/her own sentence, e.g. *The writer claims that wolves have been "demonised"*. The quoted word is direct speech on the basis of the quotation marks alone, even though grammars do not describe the meaning of the punctuation.

Moreover, the quote is part of another clause, namely indirect writing presentation. How different discourse presentations within the same sentence are related to one another is an interesting yet open question. The candidates' texts also include long indirect presentation chunks consisting of several sentences. These can also be seen as hierarchically structured wholes in which discourse presentations form nucleus-satellite relations. Here the article applies Rhetorical Structure Theory to the data.

The article suggests a new category, an embedded quote, and reflects upon its place within the conventional system. It shows the meaning of the quote as part of a structure that the writer of this article calls an 'expository structure'. This structure is very typical of the genre, and the function of discourse presentation as a part of the structure is that of giving evidence to the interpretation. Expository discourse is a central part of the school of discourse that can be described as 'elaborative', to use Bernstein's term.

Kirjoittajan yhteystiedot (address):
etunimi.sukunimi@helsinki.fi